

OKNYTT

Tidskrift utgiven av Johan Nordlander-sällskapet
Red: Lars-Erik Edlund

Nr 3-4 1988 Årg 9

och bygdeforskningen fick delvis förändrad inriktning, inte minst i Västerbotten. Ungefär samtidigt anordnade universitetet i Umeå kurser i lokalhistoria, där metodik och historiska hjälpetenskaper var viktiga inslag i undervisningen. Genomgången av olika slags källmaterial var värdefull för fortsatta studier. Den information som finns i kyrkoarkivalierna och som professor Egil Johansson genom sin banbrytande forskning om läskunnighet fört fram i ljuset, uppmärksammades som exempel på tidigare outnyttjade källor. Amatörforskning och universitetsforskning närmade sig varandra i strävan efter att utforska den egna bygden, lokalsamhället. Man tog vara på varandras kunskaper och delgav varandra sina erfarenheter och byggde upp ett förtroendefullt samarbete. Kunskapen om den egna bygden kompletterade litteraturen. Universitetet öppnade sig mot samhället. Redan tidigare, flera år innan Umeå universitet grundades, hade dåvarande docenten vid Uppsala universitet, sedermera professor vid Umeå universitet, Folke Nordström, varit pionjär genom att på många platser i Norrland hålla kurser i konsthistoria i Länsbildningsförbundets regi.

För mig som inflyttad västerbottning med hela länet som arbetsplats kändes det naturligt att under några terminer följa undervisningen i lokalhistoria. En genomgång av protokoll från syndikalisternas lokala samorganisation LS på Folkrörelsearkivet ledde till en studie om motsättningar mellan syndikalister och en trävarufirma samt mellan skogs- och flottningsarbetarna och syndikalisterna i Jörn 1932–1935. Litteraturen om syndikalisterna kompletterades med litteratur om Skogs- och flottningsarbetarförbundet och protokoll beställdes från olika arkiv i landet. Dagstidningar från Västerbotten och Norrbotten lästes och eftersom även rikspressen kommenterade konflikten studerades några stockholmstidningar på mikrofilm. Men först genom samtal med människor som hade bott i bygden och upplevt konflikten kände jag mig verkligen delaktig i händelsen.

Intresset att se Västerbotten som en del av övriga Sverige var väckt. Genom att studera bondeståndets riksdagsprotokoll från 1700-talet kunde jag följa hur nämndeman Anders Andersson från Taveljö blev vald till riksdagsman och så småningom,

under riksdagen 1789, utsågs till sitt stånds talman och därigenom fick tillfälle att kontrasignera förenings- och säkerhetsakten. Denna akt innebar en privilegieutjämning genom att bönderna jämställdes med de övriga ofrälse stånden vad beträffar rätten att förvärva och besitta frälse strögods. Bönderna fick full äganderätt till sin jord, vilket även innefattade skogsavverkning, jakt och fiske. (Om Anders Andersson har jag publicerat en uppsats som ingår i sällskapetets medlemsbok *Tre kulturer* 4, 1988.)

Även händelser som ligger nära i tiden kan vara värda ett studium. En skulptur föreställande en känguru av Torsten Renqvist orsakade en mindre storm på den arbetsplats där den placerades. Jag hade läst om händelsen i dagspressen några år tidigare utan att ägna den någon större uppmärksamhet. Att läsa brevväxlingen mellan beställare och konstnär och protokoll från den lokala konstföreningen samt tidningsartiklar gav perspektiv på händelsen. Vilka intentioner konstnären hade och hur han arbetade förklarade mycket. Intervjuerna med människor som hade deltagit i diskussionen var viktiga och satte in händelsen i sitt lokala sammanhang samtidigt som den var ett exempel på då aktuell konstdebatt om offentlig utsmyckning.

Att försöka betrakta relationerna mellan människan och samhället å ena sidan och människan och naturen å den andra är nödvändigt för att se sin bygd som en del av ett större sammanhang. Det talas om att vi lever i ett informationssamhälle. Alla samhällen är informationsrika, men nu har ny teknik gjort det möjligt för oss att samla in och ta vara på tidigare erfarenheter på ett helt annat sätt än tidigare. Möjligheterna att kommunicera med varandra har också ökat.

Det finns så mycket dokumenterat om Västerbotten och det bör bevaras och levandegöras i hem, skola och i det övriga samhället. En bibliografi över litteratur om Västerbotten, en fortsättning på Marklunds *Övre Norrland i litteraturen*, känns angelägen och därför är det särskilt roligt att i detta häfte av *Oknytt* kunna läsa om ett urval av under 1987 utkomna böcker om Västerbotten. Det är en bra början till en ny västerbottensbibliografi.

Elsi Ekstedt

KARIN NORDBERG

Linneskåpets hemliga värld

Om syföreningen som politisk arena

Vem är störst i kretsen utav syskon kära
Den som tjänar villigt utan dröm om ära
Trohet i det lilla helgar våra stunder
Offervillig kärlek än kan göra under
Kraft som föga aktas kan en värld betvinga
Sång på enkla toner kan en glädje bringa
Om det ändå skymmer och vår dag är liden
kan vad gott du verkat överleva tiden.

Den här dikten deklamerade Gerda Johansson som 25-årig medlem i logen Skärgårdsblomman. Det är sextio år sedan och hon kan den än. Maken Nils är överväldigad: "Mamma får jag applådera! Verkligen, men Gerda du gör mig verkligen rörd!"¹

Som inledningsord till en analys av kvinnans roll i offentligheten finner jag den lilla versen överdådig. Vem som skrivit den visste inte Gerda, men det räcker för mig att det var Gerda som läste den; "utan dröm om ära", "trohet i det lilla", "offervillig kärlek", "kraft som föga aktas": ett så träffande porträtt av kvinnorna vid arbetarelitens sida och av den kvinnosyn som kommit att genomsyra den ända fram till idag.

Gerda är en av de kvinnor jag intervjuade för en studie av kvinnornas politiska betydelse i sågverkssamhället Holmsund utanför Umeå.

I samband med ett idéhistoriskt arbete om männen på samma ort — Märkpojarna tar makten, människor och idéer i 20- och 30-talets Holmsund — hade jag kommit att intressera mig för de hustrur som under intervjuerna glidit ur och i rummen med rykande kaffepannor och kaneldoftande brödfat.² Medan männen

villigt berättade om sina bedrifter i kommunens och folkbildningens tjänst, hamnade mina tankar allt oftare hos deras upppassande hustrur: Hur mycket skuggarbete från kvinnornas sida hade männens insatser kostat? Hur mycket hade kvinnan investerat i de silverbucklor, diplom och medaljer som mannen så stolt visade mig? Kom mannens offentliga aktivitet att ske på hennes bekostnad eller spelade hon rentav en alldeles självständig samhällelig roll, som inte finns manifesterad inom glas och ram? Varför hade jag inte haft en tanke på att kartlägga de holmsundska idéerna via kvinnorna? Befinner sig männen i offentlighetens ljus och kvinnorna i dess skugga för att vi riktat ljuskäglan bara åt ett håll? Hur blir det om vi flyttar ljuskäglan eller tänder en strålkastare till? Ty alla dessa kloka, sympatiska kvinnor jag mötte, som slitit och arbetat i hela sitt liv, hade minst av allt varit passiva. Skulle man inte kunna tolka även deras insatser hemmavid samhälleligt, t.o.m. politiskt?

Jag beslöt mig för att söka svar på dessa frågor, och en av mina ciceroner för att belysa den kvinnliga skuggtillvaron blev Gerda Margareta Johansson, född 3 februari 1903 i Djäknebo-da, Bygdeå, dotter till handlande Jonas Teodor Åström född 1878 och Maria Amalia Andersdotter, född 1873 och död i barnsäng några dagar efter Gerdas födelse.³ Gerda var den tredje i syskonskaran, som kom att bli dubbelt så stor när pappan gift om sig och fått ytterligare tre barn. Då hade pappan lämnat sin handelsbod och tagit arbete som sågverksarbetare i Holmsund.

1934 gifte sig Gerda med sågverksarbetaren Nils Johansson, född 26 september 1907 i Holmsund. Nils avancerade till verk-mästare på impregneringsverket och har under sitt hittills 81-åriga liv haft en rad förtroendeuppdrag inom kommun och förening-liv, en bana som kröntes med Brantingmedaljen 1987. Han var ledamot i kommunfullmäktige i nästan 20 år, satt i pensions-nämnd och polisenämnd, var aktiv i Holmsunds manskör i 30 år, ordförande i PRO 1975–81, då han blev kassör. Han har varit aktiv idrottsman och en stöttepelare inom IFK Holmsund.⁴ Han har sjungit i Grupp 67 och kyrkokören.

Det kan tyckas märkligt att jag i en artikel om Gerda så detalj-rikt beskriver makens aktiviteter. Skulle jag inte flytta ljuskäglan?

Jo, men släckte jag lampan som lyser på Nils bedrifter, skulle jag förlora en poäng, en könsmaktspoäng. Gerda har nämligen varit aktiv i just de syföreningar, vilkas "föreningar" hyst Nils som medlem, dvs. kyrkans, manskörens, kyrkokörens, arbetsledarnas och sjömanshemmets. Hon är IFK Holmsunds damklubbs äldsta medlem. Endast i logen gick Gerda med först och var den som tog initiativet till att Nils skulle följa efter. Logen som en ursprungligen viktig kvinnlig politisk arena återkommer jag till. Låt mig först presentera kvinnornas och männens rollista i samhället Holmsund.

Sågverkssamhället – männens arbetsplats

Sågverkssamhället var männens arbetsplats. När familjen Dicksons moderna ångsåg togs i bruk 1885 i Holmsund rekryterades män i arbetsför ålder från de redan bofasta, från byarna runt omkring och från hela Sveriges inland. Kvinnor varken efter-söktes eller sökte som arbetare.⁵

Visserligen fanns splitvedsjäntor också i Holmsund och ett och annat städjobb fanns på sågen, men kvinnliga arbetare var undantag. Av en studie från Gävleborgs län framgår att de sågverksarbetande männen inte gärna såg kvinnor som arbetskamrater. I Hudiksvall var en av avdelning åttas första åtgärder att förbjuda anställning av kvinnor i sågverket. Det officiella skälet för att stänga ute kvinnorna var humanitärt; sågverksmiljön ansågs farlig. Men troligen rådde i de svenska fackföreningarna samma ståndpunkt som i de internationella: kvinnoarbetet betraktades som ett slags strejkbryteri. Vid första internationalens tidigaste kongresser antogs t.o.m. resolutioner där kvinnoarbetet förbjöds. Kvinnoarbetet pressade ner lönerna för männen och tog framför allt jobben från dem, ansågs det.⁶

Den fackliga linjen blev istället s.k. försörjarlön för mannen. Hans lön skulle räcka för hela familjen. De arbeten som kunde erbjudas en självförsörjande kvinna var således få. I Holmsunds folkräkning fanns år 1900 166 gifta kvinnor och 274 ogifta, men

bara 21 är registrerade som arbetstagare i kyrkboken: 5 lärarinnor, 5 pigor, 3 hushållerskor, 2 arbeterskor, 1 handelsbiträde, 1 skrädderiarbeterska, 1 städerska, 1 strykerska, 1 bagerska och 1 skolstäderska.⁷

Det fanns alltså dels ett uttalat motstånd mot kvinnors yrkesarbete, dels ett strukturellt motstånd, som kom sig av att Holmsunds näringsliv var byggt på manlig arbetskraft. De arbeten som förutom de uppräknade fanns var tillfällighetsarbeten i hem och på kaféer. Gerda var, som ogift, piga i ett moderlöst hem, som gift hjälpte hon herrskapsfruarna i tvättstugan eller med serveringen. Gerda hade en för en sågverksarbetardotter och hustru i Holmsund troligen typisk arbetsprofil.

Trots att näringslivet i Holmsund så småningom kom att förändras så att allt fler trävaror förädlades på orten, hände ingenting med den kvinnliga yrkesstrukturen. De industrier som etablerades rekryterade också de i huvudsak manliga arbetare: trähusfabriken 1938, snickerifabriken 1939, parkettfabriken 1941, tryckimpregneringsverket 1944 och systemhustillverkningen 1945.⁸

Hemmafruideologin

Den så gott som helt manliga arbetsmarknaden, i kombination med den fackligt negativa attityden till kvinnoarbete, etablerade föreställningen att kvinnans plats var i hemmet. Denna könsordning var också statligt sanktionerad. Gift kvinna hade ju yrkesförbud i statlig tjänst fram till 1938.

Men också arbetarkvinnornas egna ideologer predikade hemmafruideologin. I Tyskland betonade Clara Zetkin på 1890-talet kvinnans speciella uppgift som maka och mor. I Sverige heter denna s.k. särartslinjes uttolkare Ellen Key. Hon myntade begreppet "modersyrket". Barnafödandet var kvinnans stora arbetsuppgift och hennes största kulturuppgift att vara "sedlig moder". Det bör dock påpekas att Ellen Key i detta moderskap såg en samhällelig dimension — "samhällsmodern". Professorn i kvin-

nohistoria, Yvonne Hirdman, hävdar att Ellen Keys särartsideologi inte bara blev den segrande linjen inom socialdemokratin. Den kom också att omfattas av kvinnorna själva.⁹

Den nästan 100-procentigt enkönade arbetsmarknaden bildar i Holmsund jordmån för en både patriarkal och paternalistisk struktur. Den paternalistiska bruksordningen med bolagschefen som en fadersfigur i den samhälleliga storfamiljen bygger på den lilla familjens trofasthet mot pappa stabbläggaren eller timmerrullaren. I Gerdas fall bekräftas denna tes på ett direkt rörande sätt. Gerda hade lovat fadern att rösta som han, dvs. folkpartistiskt. Gerda höll sitt löfte under hela pappans livstid.

Med Gerda till linneskåpet – symbolen för ett livsverk

När jag säger adjö till Gerda och Nils Johansson efter mitt andra besök med löfte att återvända med en kassett på Grupp 67, där Nils är med och sjunger, tittar han litet skamset på mig och säger: "Nästa gång du kommer, går jag hemifrån, så du får prata med a'Gerda".

Nils har haft svårt att hålla sig i bakgrunden när jag kommit för att intervjua Gerda. Den lilla lägenheten, där det inte är lätt att dra sig undan, och Gerdas dåliga hörsel, gör att Nils, troligen med bådass goda minne, deltar mycket aktivt i samtalet. Han springer efter logens medlemslistor och anger exakt datum för Gerdas inträde, han gräver i fotolådan och svarar snabbt vid Gerdas vädjande blickar om hjälp.

Detta är den typiska bilden i många av de hem jag besökt. Männens svarar självklart på de frågor jag ställer till kvinnorna, och lika självklart tittar kvinnorna vädjande på männen, när svaren tryter. När kvinnorna efter några ord tappar självförtroendet, fortsätter männen, utan att blinka, svaren.

Det här är förstås å ena sidan ett mycket sympatiskt och rörande samspel, uttryck för ett långt samliv som kommit att förvandla dialogen till en gemensam monolog. Nils formulerar det han tror sig säker på att båda vill säga. Å andra sidan är det för-

stås uttryck för det förhållande mellan könen som fostrats i den patriarkala traditionen.

När jag under samtalets gång ber att få se några av Gerdas spetsar, som hon så stolt talat om, drar hon iväg in i linneskåpet och bär fram det ena spetsprydda lakanet efter det andra, tills Nils sätter stopp för trafiken: "Det räcker nu, Gerda. Kom inte med några fler!" Kanske är Nils rädd att jag ska tråkas ut, kanske är han rädd att mitt intresse för Gerda ska bli för stort. Gerda lyder och stänger linneskåpsdörren.

När Gerda inte längre bär fram lakanen följer jag henne till linneskåpet. När hon plockar fram de kritvita, välmanglade lakanen med breda handvirkade spetsar är det som att invigas i det allra heligaste. Hon nämner spetsarna vid namn. Av tonfallet kan jag lista mig till vilka hon är stoltast över. Tyvärr vill inte Nils längre ligga i dessa enkellakan. Han föredrar påslakan. Detsamma gäller dotter och måg och jag skönjer sorg i Gerdas röst. Själv sover hon i alla fall mellan sina vita, fina lakan.

Det finns en djup symbolik i detta övergivande. Det kvinnoarbete som ligger prydligt staplat i våra förmödrars linneskåp är inte längre något värt. Omgivningen förmår inte uppskatta det. De stolta lakansspetsarna begravs i den moderna tidens påslakan, inköpta på ett varuhus på ett par minuter. Det gamla kvinnoarbetet sveper sig i sig självt; endast kvinnorna själva sörjer detta osynliggörande.

När vi tittat igenom hela lakanshögen lägger Gerda noggrant och rituellt ihop lakanen två och två, i par som de var tänkta. Sen stänger hon dörren om denna del av sin kvinnohistoria. Vi förenar oss med Nils i finrummet. Gerda slår sig ner i fåtöljen. På väggen bakom henne hänger inramade diplom som Nils fått från Holmsunds manskör, Västerbottens fotbollsforbund, Tempelriddarna och Sveriges Körforbund. Som en manifestation av kvinnans och mannens roller hänger bevisen på Nils ärbardhet och prestationer på väggen, väl synliga för besökare, medan Gerdas heder och bedrifter ligger väl dolda i rokokobyråns och linneskåpets mörker eller som anonyma underlägg till fönsterbrädans krukväxter.

"Lill-spädjantan" – pappas flicka

Gerda och Nils har varit gifta i 54 år. De bor i en av de s.k. *Likkistorna* på Kyrkogatan 2 i Holmsund, två arbetarlängor vid infarten till SCA. *Sodom och Gomorra* är det andra folkliga namnet på husen. Namnet *Likkistorna* har med formen att göra; *Sodom och Gomorra* heter husen troligen för att de i början beboddes av tillfällighetsarbetare och därför fick ett något tvivelaktigt rykte. Möjligen har namnen också en djupare och mer galghumoristisk innebörd. Förhållandena var svåra och säkert rymmer husens historia en hel del tragik. Både Gerdas och Nils liv har präglats av stora sorger.

Nils och Gerda möttes i Sodom och Gomorra, när Gerda med sin pappa kom flyttande till Holmsund i sjuårsåldern. Nils bodde med sin familj i Sodom, Gerda flyttade in med sin i Gomorra. De var barndomsvänner och "nästan släkt" och sedan Gerda kom som piga till Nils familj i tonåren, har hon blivit kvar. I Sodom har de bott sedan dess med undantag av det år de som nygifta bodde i Novilla, en annan känd arbetarbostad i Holmsund.

Gerda fick aldrig träffa sin mamma. Hon dog i barnsäng då Gerda föddes. Gerdas pappa hade lanthandel i Djäkneboda och behöll den tills Gerda var i skolåldern. Omkring 1911 tvingades pappan sälja sin lanthandel och de flyttade till Holmsund, där han började jobba på industrin.

Av Gerdas berättelse förstår jag att hon som minsting var pappas favorit. Av de äldre syskonen skickades hon in i lanthandeln för att tigga karameller. Det gjorde hon med framgång genom att lägga huvudet med det långa, lockiga håret på sned och säga till pappan: "Oh vad det lukt gott här". "Det är nog karamellerna", sa pappa förtjust och kunde inte låta bli att ge henne en näve, som hon genast fick dela med de större syskonen.

"Pappa var världens snällaste", säger Gerda. Och Gerda var nog världens minsta. Hon berättar att hon som nyfödd och flera månader för tidigt född, fick ligga invirad i vadd i medicinlådan,

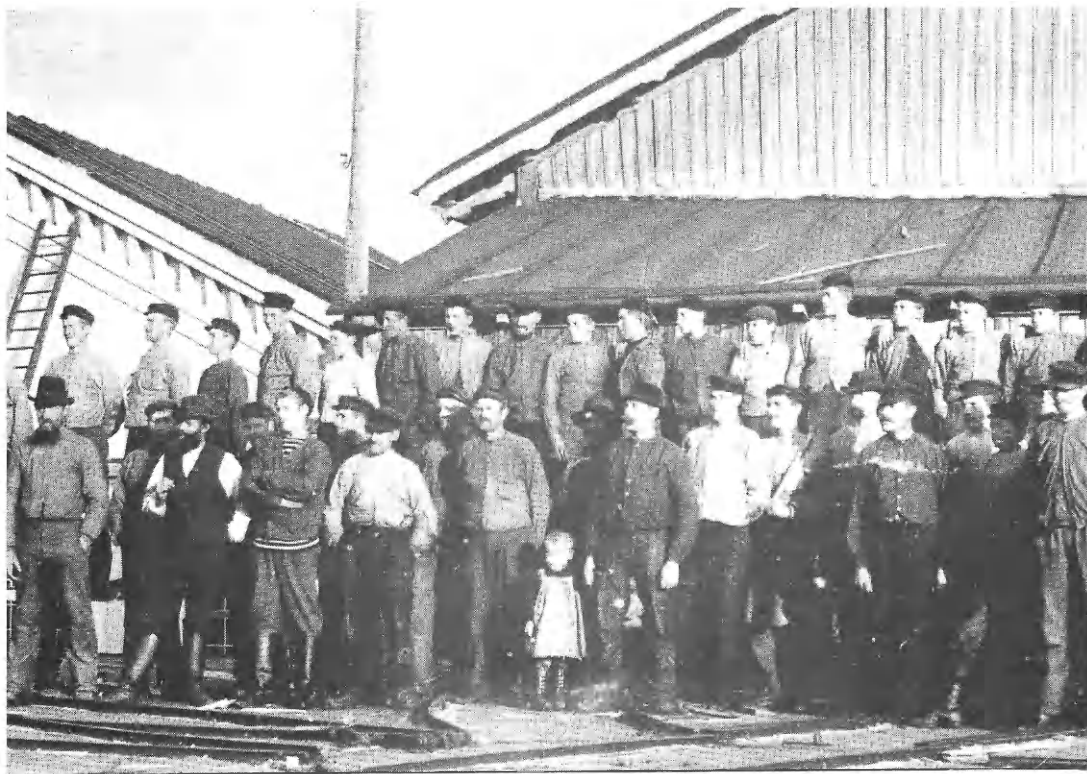

Bild 1. Sågverkssamhället var männens arbetsplats. Den lilla moderlösa flickan har kommit med kaffe till pappa stabbläggaren.

som placerades på spishällen. "Så liten var jag så jag rymdes i medicinlådan; det var som en kuvös." *Lillspådjäntan* var sedan dess hennes smeknamn, men hon betonar att hon aldrig varit sjuklig. Det är heller inget intryck man får av Gerda idag. 85 år gammal är hon glad, öppen och livskraftig och alltid på gott humör.

I Holmsund träffade pappan den kvinna, som skulle bli Gerdas styvmor och mor till ytterligare tre av hennes syskon. Det var också via sin styvmor som hon blev så nära bekant med Nils. Gerdas styvmor och Nils mamma var systrar. Nils mamma dog också hon ung. 34 år gammal "tog lungsoten henne". Nils var då sju år och hade två yngre bröder. Som piga i huset anställdes först Gerdas äldre syster Hanna, men när hon drog vidare fick Gerda pigjobbet i Nils hem, enligt Nils på hans förslag.

Gerda och Nils "följdes litet" redan då och pigjobbet, som Gerda antog, kom att bli på livstid. Nils och Gerda gifte sig den 13 oktober 1934 i prästgården, "enkelt och flärdfritt".

Men Gerdas erfarenheter av arbetslivet inskränker sig inte till det egna hemmet. Precis som de flesta andra av sågverkssamhällets döttrar, tjänade hon i finare familjer. Hon serverade på kalas, "tvättade åt tanterna", hon var "ackusjöriska", dvs. hjälprenda vid förlossningar. Hon har inga klagomål mot de familjer hon gick hos, tycker sig inte ha blivit orättvist behandlad. "Med mig har dom varit snäll", säger Gerda, men det kryper under intervjuens gång fram att "en del var dåliga att betala".

Det var som om överklassen inte förstod hur angelägen varje slant var. De kunde vänta veckovis, ibland längre, med att göra rätt för sig, som om arbetarna hade någon sorts kapital att leva på under tiden. Nils tror att det här beteendet eventuellt hade med tjänstemännens månadslönesystem att göra. De väntade med att betala för tjänsterna tills lönen kommit, medan arbetarna, som hade veckolön eller tvåveckorslön, hade en helt annan omsättning på pengarna. Att tjänstemännen dröjde med att betala för arbetarnas tjänster uppfattades som slarvigt och nonchalant.

Nils påminner om när han blev bas på impregneringsverket. Då först var han värd att hälsas på, av vissa tjänstemän. Och när väl orättvisorna kommer på tal, erinrar sig också Gerda hur överklassfruarna kom och tog varmt vatten i tvättstugan, som arbetarna mödosamt eldat. Som om varmvattnet självklart var deras utan arbetsinsats.

Men att dröja vid den här typen av indignation är inte Gerdas modell. Hon föredrar att tala om allt som är roligt. Om sin snälla pappa, om glädjen med logearbetet — "man levde för logen" — om de pampiga stolarna som de köpt på auktion för tio kronor efter någon sjökaptens och som de idag blivit bjudna 1 000 kronor för. Men aldrig i livet skulle de sälja dem!

Gerda och Nils har ett litet men mycket välordnat och välpynat hem. Tre rum och kök, i vardagsrummet soffgrupp och två rokokostolar med petit-pointbroderad stoppning, bokhylla med de traditionella familjefotona ovanför den mossgröna plyschsoffan,

en rad korsstygnbroderade tavlor, sydda av dottern, som liksom Gerda "är tokig i att handarbete".

Nils, som skulle fylla 80 år strax efter ett av mina besök, hade betackat sig för mera korsstygn. "Vi har inte plats", sa Nils, som vid ett par tillfällen i livet varit sugen på att skaffa mera plats och köpa egna hem. 17 000 hade de fått punga ut med på 40-talet. "Det hade varit värt mycket idag", säger Nils. 1958 hade Gerda och Nils ett erbjudande om ett hus för 40 000. "Tjusigt hus" enligt Nils, men "så mycket rum till ingen nytta", enligt Gerda, som inte ville göra sig skyldig, och "vad ska man med ett vardagsrum på 9x4 kvadratmeter?"

Gerdas linje vann. I 45 år har Nils och Gerda bott i samma lägenhet och bara i samband med giftermålet tog de ett bostättningslån, eftersom Nils lämnade sin lön hos pappan, till och med sista lönen före bröllopet.

Som så många av barnen i de barnrika arbetarfamiljerna, har också Nils och Gerda bara ett barn, dottern Margareta. "Jag skulle haft två, men jag fick ligga för länge på BB, så han dog." På Nils 34-årsdag födde Gerda en son. "Ja det blev en stor pojke som vägde 5 kilo, men han är död" var det besked Gerda fick av barnmorskan. Så här 50 år senare har sorgen bearbetats, men den orättvisa behandlingen sysselsätter ännu Gerda: "Dom gatt flytt in mig på enskild sal. Jag var så dålig. Hon skulle ju inte ha sagt det i den tonen." Gerda berättar om sina plågsamma smärtor före förlossningen och hur barnmorskan sa: "Fru Johansson är så lat. Hon ska bara krysta så blir det bra".

Föreningslivets handarbeterska

Gerda och Nils ser ut att ha ett "lyckligt äktenskap". De satt stundtals under min första intervju hand i hand och öste med jämna mellanrum beröm över varann: "Ja, Nils har verkligen varit snäll", sa Gerda och av sammanhanget förstod jag att hon inte minst menade att han inte supit och haft annat ofog för sig. Gerda å sin sida hade ställt upp på att Nils ägnade sig åt alla ak-

Bild 2. Gerda Johansson.

tiviteter utan att gnälla. Tvärtom uttryckte hon sin glädje över att det hade varit liv och rörelse i huset trots att hon själv var så "lat" när det gällde att röra på sig. "Mer än endagsresor får jag inte med henne på", sa Nils. Gerda i sin tur tyckte inte att Nils var mycket till resällskap, eftersom han oftast var researrangör och fullt upptagen med att styra och ställa för andra.

Gerda stannade hellre hemma och virkade. Hon hade tre byrålådor fulla med dukar och tabletter. Mycket hade hon sytt och skänkt till logens och de andra föreningarnas basarer. Medan Nils sprungit på styrelsemöten och fullmäktigemöten i kommunen eller sjungit i manskören, kyrkokören eller Grupp 67, har Gerda deltagit i syföreningar och damklubbar. Hon räknar upp

kyrkans syförening, syföreningen tillsammans med manskörens fruar, med arbetsledarnas fruar, sjömanshemmets syförening och IFK Holmsunds damklubb, men i främsta rummet placerar hon logearbetet. Hon tycker att "logen var livet".

Gerda gick först in i logen, och fick med sig Nils, som i sin ungdom begärt utträde eftersom han blivit falskt angiven för att ha druckit sprit. Han umgicks nämligen med kamrater som drack utan att dricka själv. Med Gerda som påtryckare gick han ändå in i logen igen, och sen dess har de haft logearbetet gemensamt.

Gerda förekom mest i kaffekommittéerna och till festkommittén hörde hon i 25-30 år. I det rullande ordförandeskapet deltog hon inte. Varje gång jag förde in samtalet på att kvinnorna fått stå i köket och koka kaffe, svarade Gerda med att besjunga alla fester som köksjobbet mynnat ut i. Ingen bitterhet hörs över att kvinnorna fick sköta marktjänsten. Tvärtom. Ord som kvinnoförtryck och mansvälde är okända för Gerda.

Det enda klagomål Gerda riktar mot Nils är hans idrottsengagemang. "Då vi gifte oss skulle han sluta med idrotten", berättar Gerda. När Nils kungjorde detta inför sina idrottskamrater, blev de bestörta, varvid Nils skickade bollen vidare: "Gå till Gerda, Gerda får bestämma". Det slutade med att Nils blev kvar i IFK Holmsund och Gerda blev medlem i damklubben. Idag är hon dess äldsta medlem, fortfarande aktiv. "Rent fantastisk, otrolig, ett sånt gott hjärta", säger Berit Bäcklund, damklubbens ordförande, om Gerda.¹⁰

Så småningom slutade Nils med fotbollen "men då hade han kyrkokören och manskören och sammanträden i olika styrelser". Gerda tycker att hennes ständiga replik varit: "Ska du ut nu igen?" Hon säger det dock med glimten i ögat och tillägger: "Nu när han är 80 händer det att han är hemma en hel dag ibland". Men under deras 50-åriga äktenskap har han varit borta i 25, trodde de. "Så inte har vi nött på varann precis."

Medan Nils varit studiecirkelledare för flera cirklar, senast i en kurs i socialkunskap inom PRO i tre års tid, erinrar sig Gerda bara en studiecirkel i livsåskådningar på 50-talet. Och trots att Nils varit socialdemokratisk fullmäktigeledamot i 19 år, röstade

Gerda på folkpartiet tills pappan dog, för att hon lovat fadern det. Efter faderns död började hon rösta på socialdemokraterna, som hon hela tiden egentligen sympatiserat med.

Antik kvinnosyn i protokollen

Mina första orienterande intervjuer med kvinnor i logearbetet fick mig att begrunda mina egna förväntningar. När jag förde på tal det roterande system som skulle garantera den demokratiska fördelningen av arbetsuppgifter mellan bröder och systrar, fick jag tämligen likgiltiga reaktioner: "Nä, jag var aldrig ordförande. Det var så mycket annat" eller "Jag var bara sekreterare ett par gånger, för man hade så mycket att ordna, ställa i ordning i salen och så". Jag hörde ingen bitterhet, inget ifrågasättande.

I nyare kvinnoforskning har den s.k. vårdighetsforskningen, som efterträdde "eländesforskningen", fokuserat på kvinnors erfarenheter och formulerat nya begrepp som förtroghetskunskap, omsorgsrationalitet och ansvarsrationalitet. Det betyder att andras behov och intressen ingår i de egna målen och intressena, och är grunden för den egna strategin. Genom att betrakta kvinnors erfarenheter som legitim och giltig kunskap, lyfts kvinnorna ur sin stumhet och underordning.

"Jag var i köket mest jämt och skötte det ... Det var inte några karlar i köket den tiden." Orden är Gerdas och jag gör i intervjun flera försök att utrona om hon inte ändå finner ordningen orättvis, men Gerda verkar helt oförstående. Kanske är detta ett uttryck för Gerdas "ansvarsrationalitet". Festerna var i huvudsak kvinnornas ansvarsområde.

Ett annat sätt att "frikänna kvinnorna" är att undersöka det råddande kulturklimatet, faktorer i den yttre miljön som begränsade kvinnornas rörelsefrihet. Ett bra svar gav de holmsundska föreningsprotokollen.

I såväl arbetarekommunens, ungdomsklubbens som de båda logerna Skärgårdsblommans och Skärgårdsklippans protokoll speglas en oförblommerad nedlåtenhet i synen på kvinnans för-

måga att delta i det samhällsliga livet. Hon beskylls för att hindra mannen att gå i strid för en ädel sak men det händer också att mannen får skulden för kvinnans bristande samhällsintresse, för att han har kvinnan "som en lyxmöbel".

Den 6 november 1921 bekymrar sig logen nr 2742 Skärgårds-klippans mötesdeltagare för "att systrarna sällan deltar i någon debatt utan sitter och med ringa intresse åhör hur en del bröder kraftigt diskuterar en del frågor". Även om protokollen är mycket återhållna anas en aggressiv ton mellan bröder och systrar. Syster Dahlberg menar att kvinnan sitter tyst för att hon av hävd har lärt sig "tiga i församlingen" och att hon kanske är rädd att karlarna ska ta till handgripligheter. Bröderna antyder att kvinnorna intresserar sig mer för skvallerhistorier än allvarliga ting. Syster Dahlberg kontrar med att säga att eftersom männen tycktes veta det mesta så var det nog också männen som skaffade kvinnorna ämnen att skvallra om. Hon påpekade också att karlarna hade valt ombud till kvinnornas förbundskongress. Kvinnorna hade många gånger "blivit tillbakasatta", sa hon.

Och som om Aristoteles — som ansåg kvinnan vara en ofullgånge man — själv suttit i frågekommittén tas den 26 november följande diskussion upp: "Har kvinnan större förutsättning än mannen att vid kinkiga tillfällen behärska sig?" Bror Alfred Kriström inledde med att anse att "det var en självskriven sak att mannen har de största förutsättningar att kunna behärska sig och ville att logen skulle göra det uttalandet att männen i det fallet har övertaget". Syster Dahlberg protesterade och påpekade att ett uttryck för männens bristande förmåga hade vi från historiens början: "Det var därigenom det även blev krig". Broder Kriström fick efter ytterligare en stunds diskussion återta sitt förslag "emedan logen ej kunde gå med på det."¹¹

När kvinnorna tystnade

Kvinnorna hade alltså små chanser att göra sig gällande i den hårdnackade patriarkalismen, oavsett om det gällde samhällets

struktur, arbetarorganisationernas kvinnosyn eller möjligheter till inflytande i föreningslivet. Men för ansvarsfrågans och den nödvändiga diskussionens skull finns det anledning att påminna om att det inte alltid varit så.

I slutet av 1800-talet tycks läget ha varit mer gynnsamt för kvinnorna. I folkrörelsernas inledningsskede var kvinnorna de verkligt aktiva. I väckelserörelserna sägs i runda tal 75% ha varit kvinnor. I nykterhetsrörelserna var ungefär hälften kvinnor. Däremot var det männen, som ledde studiearbetet.¹² Så när nykterhetsrörelsens betydelse som samhällsdanare och politisk kraft övertogs av arbetarrörelsen, då var kvinnorna inte med.

Den här bilden tycks stämma också lokalt för Holmsund. Från logernas första tid berättar Ronny Ambjörnsson i boken *Den skötsamme arbetaren*, att i februari 1885 väljs en syster, Hilda Andersson, till logetemplar, dvs. ordförande, och hon omväxls sedan för flera perioder. Hon gör ofta inlägg i debatterna, ställer förslag och är den som oftast får sköta uppläsningarna. Styrkt av Hilda bryter flera systrar anonymiteten. Men mot slutet av 80-talet tystnar de kvinnliga rösterna en efter en och återfinns till slut i festkommittéerna, där de åtar sig de traditionella kvinnoysslorna, kokar kaffe, dukar och diskar. Av systrar och bröder har blivit en manlig elit och kvinnliga kaffekokerskor.¹³

Uttunningen i kvinnoleden har troligen många orsaker. En är att organiseringen i arbetarkampen skedde arbetsplatsvis. Sågverksarbetarna såg inte sina kvinnliga kamrater som arbetare i samma mening som sig själva, trots att det borde ha legat nära till hands. Medan sågverkssamhällets unge märkpojke hade faktor eller disponent över sig, hade den unga pigan faktorns eller disponentens fru som bas. Klassamhörigheten och de gemensamma intressena borde ha varit uppenbara, men så var inte fallet. Också i sågverksfamiljens patriarkala anda rådde den kvinnliga underordningens idé. Att flickor och pojkar i industrisamhället var jämlika föll dem aldrig in.

Det borde ha varit naturligt att de många pigor som ju rimligtvis tillhör arbetarklassen också kunnat organisera sig fackligt. De hade haft en gemenskap i folkrörelserna och utgjorde också en potentiell maktfaktor. Men därav blev intet. Kvinnorna läm-

nades åt sig själva i arbetarkampens inledningsskede. År 1920 var i Holmsund bara 32 av arbetarekommunens 188 medlemmar kvinnor.¹⁴

Men inte minst syntes könsskillnaderna i bildningsfrågan. Medan väckelserörelsernas kvinnor varit i majoritet i studiecirk-larna, var det männen som organiserade sig och deltog i nykterhetsrörelsens föreläsningföreningar. Till folkhögskolornas kurs-er for i arbetslöshetstider männen. Kvinnoarbetet känner inte begreppet arbetslös och ganska snart hade männen profilerat sig som talare och diskussionsledare. Det roterande system som varit en av logearbetets demokratiska grundpelare förfus-kades och man kan tillspetsat säga att kvinnorna ganska snart roterade som dörrvakter medan männen roterade som ordför-ande.

Man kan förutsätta att männens ökade kunskaper och förmå-ga att tala, läsa och skriva, höjde kraven på logemötena och inte minst på de olika funktionerna där. Kvinnornas självförtro-ende urholkades och de hamnade utanför de lokalpolitiska frå-gorna. Männens kommunpolitiska uppdrag krävde handfasta studier för realpolitiska ställningstaganden. Cirklar i matematik och nationalekonomi startades, ämnen som knappast lockade kvinnorna in i bildningsvärlden. Klyftan mellan kvinnor och män ökade.

De kommunala frågorna kommer alltså i huvudsak att bli män-nens bord. Kvinnorna utestängs och som utestängda kommer de att uppfatta kommunen som den lokala offentligheten, som männen i egenskap av kommunens fäder sett sig bäst skickade att förvalta.

Kvinnorna griper sig i stället an de omkringliggande sfärerna, dels de mycket nära, personliga behoven, dels mycket vittgåen-de ideologiska frågor. Kvinnoklubben ägnar sig i stor utsträck-ning åt lokal välgörenhet. Änkor försörjs och fattiga mödrar får småbarnskläder till sina barn. Den politiska debatten i kvinno-klubben är mer ideologiskt än praktiskt politiskt inriktad. Kvinnor-na skolar sig på ett djupare plan medan männen griper sig an dagsfrågorna. Den politiska karriärens väg är kvinnorna främ-mande.

Syföreningarna – en kvinnlig politisk arena

"Symöten är offentliga möten och dessa möten är något speciellt för Norrland. Varje vecka åtar sig särskilda inbjudare att svara för förplägnaden. Ofta inleds mötet med sång och bön. Därefter bjuds kaffe. En predikan hålls, varefter en avslutning med sång följer. Vid dessa möten har utförts ett förtjänstfullt arbete till stöd för verksamheten." (Anna Hjelm om Frälsningsarmén.)¹⁵ Så gott som varje förening, religiös, idrottslig, politisk, bistås med en syförening. Det är syföreningarna som virkar och broderar ihop föreningskassan, som värvar medlemmar, framför allt kvinnliga. Det är syföreningarna som genom kaffeservering, lotterier eller kollekt drar ihop pengar till föreningarnas sociala verksamhet. Symöten kan hållas för något speciellt ändamål. KFUK i Obbola samlade till sjömanshemmet i Holmsund, lapplandsmissionen, hjälp till de krigshärjade länderna eller till missionsverksamheten i Asien.¹⁶ Holmsunds kyrkliga syförening, som Gerda har varit med i, skänkte pengar till Svenska kyrkans mission.

Syföreningarna är, om man ser till deras uppgifter, en sorts föreningslivets livmoder. De står för försörjning, tillväxt, omsorg. Ändå finns de inte med i det föreningskartotek, som upprättades för att kartlägga föreningsaktiviteten i Holmsund 1920–73. Det är möjligt att syföreningarna p.g.a. sin informella karaktär inte registrerades som föreningar. De existerade som en sorts föreningslivets hustrur eller hushållerskor. I protokoll och verksamhetsberättelser besjungs vikten av syföreningarnas verksamhet, och symötena omtalas i varma ordalag som de möten "föreningen kände varmast för".¹⁷

Uppenbarligen verkade i dessa syföreningar en hel del av de föreningsaktiva männens kvinnor, utan att dyka upp i kartoteken. Syföreningarna är en politisk arena som osynliggjorts i statistiken. En mätare för en persons aktivitetsgrad är nämligen om han eller hon har suttit i respektive förenings presidium. Syföre-

ningarna var uppbyggda på ett annat icke-hierarkiskt sätt. Kommittéer bildades för de uppgifter som krävdes. Små arbetsgrupper tog på sig att organisera nästa möte. Presidier förefaller vara en i huvudsak manlig organisationsform och fungerar därför bara som mätare för den manliga modellen.

Inte en enda kvinna tillhör presidiet i någon av idrottsföreningarna IFK Holmsund, Umeå-Holmsunds Skidklubb och Skid- och Friluftsförbundet. Men trots att IFK Holmsunds Damklubb enligt stadgarna sedan 1957 har en styrelse med ordförande och sex ledamöter syns inte det i statistiken.¹⁸ Holmsunds Manskör finns uppförd i kartoteket, men att en syförening finns som finansierar en hel del av manskörens verksamhet, skönjs inte i statistiken. Den socialdemokratiska kvinnoklubben finns med, men har enligt statistiken ingen registrerad styrelsemedlem, vilket är fel. Sedan 1921 finns föreningen med styrelse och allt. Kooperativa kvinnogillet ser däremot ut att vara korrekt redovisat.

När man alltså i slutsatserna om det holmsundska föreningslivet konstaterar att var sjätte ledamot varit kvinna och att kvinnor vanligtvis har kortare genomsnittlig verksamhetstid än män, så gäller det den traditionellt, hierarkiskt uppbyggda delen av föreningslivet.¹⁹ Men bevisligen gömmer sig ett för uppsatser och statistik osynligt föreningsliv, som vore intressant att utforska. Kanske döljer sig här en kvinnooffentlighet, som inte uppmärksamats och värderats efter förtjänst, som undgått kartläggarna, för att terrängen var en annan, okänd.

I de religiösa föreningarna var kvinnorna i majoritet. Det var också där de enligt lokal statistik hade sin "politiska" hemvist. Sex kvinnor satt tillsammans 126 år i de religiösa föreningarnas presidier.²⁰

Fram till slutet av 40-talet återfinns kvinnorna med ett, eventuellt två undantag endast i religiösa föreningar och i nykterhetslogen. När kvinnan tillåts ta plats på de politiska stolarna är det i de "moraliska" nämnderna, de som handhar sociala frågor, barnvårdsnämnd, socialnämnd, hemtjänstnämnd. I arbetarekommunen är hon sällsynt. I facket finns hon inte alls.

Vad är politiskt – summering och analys

När jag talar om syföreningarna som en politisk arena, så är det i viss mån en provokation. Den är ämnad att väcka en diskussion om ordet politisk. I sin avhandling *Umeåsystemet* har historikern Per Frånberg hävdad att nykterhetsrörelsen i Västerbotten kom att fungera som en politisk rörelse. Kampen mot spriten var samtidigt en kamp mot förtrycket, eftersom spriten förknippades med det patronvälde, som bl.a. använde sprit för att muta arbetarna. Vi vet också att kvinnorna var mycket aktiva i förbudsomröstningen.²¹ Kvinnorna var således — om man tolkar nykterhetsfrågan politiskt — radikalare än männen.

Utestängda från de manliga församlingarna, frivilligt eller ofrivilligt, har kvinnorna skapat sig en egen offentlighet, där de med sina kvinnokunskaper som bas gör sin politiska insats. Precis som det idag är en självklarhet att kalla kvinnorörelsen för politisk, kan man hävda att den informella symötesverksamheten var en form av politisk organisering. Här finns i en sorts ekonomisk gråzon en kvinnlig nätverksorganisation med klart politiska förtecken.

Det breda politikbegreppet innefattar, i motsats till det rådande snäva, också vardagslivets sfärer. När Gerda virkar venediansk spets till damklubbsbasarerna, får det politisk betydelse. Det leder oss att t.o.m. utnämna hemmet till en kvinnans politiska arena. Gerda är med ett otraditionellt synsätt en mycket föreningsaktiv person, även om hon utför en hel del av föreningsarbetet i hemmet. Man skulle t.o.m. kunna se Gerdas gärningar som exempel på en kvinnlig motstrategi. Hänvisad till underordning, deltar hon i utvecklingen av en självständig kvinnokultur, symötena. Kanske organiserade sig syföreningarna omedvetet så, att de undgick männens kontroll!

Min analys av kvinnorna, som i annan mening än männen varit politiskt aktiva, har stöd i ytterligare några intervjuer jag

gjort med sågverksarbetarhustrur i Holmsund: Selma, gift med David Johansson, som mångårig fattigvårdsordförande en av Holmsunds politiska förgrundsgestalter, och Lilly, gift med Sigvard Carlsson, som slutade sin bana som försäljningschef vid sågverket.²²

När Selma tog emot de fattigvårdssökande i trappan i egna hemmet, sprang ärenden och utförde pappersarbete, deltog hon som Davids medarbetare i hans fattigvårdsarbete. David har själv betygat Selmas outhärliga insats. Precis som i Gerdas fall är Selmas insatser osynliga i föreningslivets hävder. Precis som Gerda har Selma tillhört den osynliga kvinnokader som brukar betraktas som politiskt passiv.

Lillys profil skiljer sig från Gerdas och Selmas. Lilly var den första kvinna i Holmsund som blev ordförande i en kommunal nämnd, barnavårdsnämnden. Som ledamot av kommunalfullmäktige, ordförande i barnavårdsnämnden och med en rad övriga offentliga uppdrag ser Lillys politiska karriär ut som hennes manliga kamraters. Men skenet bedrar. I själva verket är Lillys politiska handlingar en förlängning av hennes arbete som distriktssköterska. Det är hennes kunskaper om barnen och insyn i hemmen som i kombination med hennes yrkeskunskaper gör henne outhärlig i det politiska livet. Männen, däremot, har kvalificerat sig i bildningsverksamheten, studiecirklar och folkhögskolor. De har lärt sig tala och skriva protokoll, bli skickade mötesordförande.

Den politiska rollen är för kvinnorna en organisk fortsättning på den civila rollen. I denna process förenas mina tre holmsundskvinnor. Gerdas politiska arbete består i att hon använder sina hantverkskunskaper, virkning och sömnad, till stöd för föreningslivet. Selmas hemmafruarbete utvidgas naturligt till att omfatta kommunens fattigvårdsarbete, när fattigvårdstagarna drar in i egna hemmet. Och Lillys sjuksköterske kvalifikation får i hälso- och barnavårdsnämnd en politisk funktion.

Kvinnorna erövrar alltså sin plats på den politiska arenan genom sina kunskaper. Den politiska scenen, där de verkar, är densamma som de redan befinner sig på. De axlar ett politiskt ansvar i en organisk process, där det arbete de redan gör, får

en vidare och politisk dimension. De blir — i Ellen-keysk mening — samhällsmödrar.

En omvärdering av kvinnornas politiska insats, en ny kartläggning utifrån nya definitioner om vad som är politiskt, skulle lyfta en del av vanmakten från unga kvinnors axlar. Bilden av förtrycket skulle nyanseras och ett nytt politiskt sceneri byggas, där det praktiska, personliga och moraliska får större politiskt värde, där ansvaret för och omsorgen om människor, dvs. den s.k. reproduktionens frågor blir politiskt giltiga.

Noter

- 1 Intervju med Nils och Gerda Johansson 26.8.1987.
- 2 Nordberg, Karin, Märkpojarna tar makten. Människor och idéer i 20- och 30-talets Holmsund. C-uppsats, Idéhistoriska institutionen, Umeå universitet, 1987.
- 3 Uppgifterna om Gerda har jag fått från pastorsämbetena i Bygdeå och Umeå landsförsamling och från intervjuer den 4.5.1985 och 26.8.1987.
- 4 Uppgifterna om Nils har jag fått från Umeå landsförsamling, intervjuer och ett kartotek med föreningsaktiva 1920–1975 i Holmsund.
- 5 Fällman, Hans, Kriström, Oskar, Sellberg, Widar, Ternstedt, Bror, Holmsunds Köping, Umeå 1974.
- 6 Gaunt, David, Från proletariat till arbetarklass, Sågverksarbetarminnen från Gävleborg, Örebro 1981, s. 16.
- 7 Forskningsarkivet i Umeå, Folkräkningarna, Holmsunds församling 1900. (Original SCB:s arkiv.)
- 8 Carlsson, Sigvard, Stencil med Holmsunds historia i årtal.
- 9 Hirdman, Yvonne, Den socialistiska hemmafrun, i: Vi kan, Vi behövs, red. Brita Åkerman m.fl., Göteborg 1983, s. 17–21.
- 10 Informant Berit Bäcklund, Holmsund, telefonsamtal oktober 1987.
- 11 Folkrörelsearkivet i Umeå, Fau, protokoll logen nr 2742 Skärgårdsklippan 6.11 och 26.11.1921.
- 12 Ambjörnsson, Ronny, Den skötsamme arbetaren, 1988.
- 13 Ibid.
- 14 Lagerlöf, Birgitta, Proletärkvinnor OHOU, Uppsats för 40 p, Historiska institutionen, Umeå universitet, ht 1987, s. 14.

- 15 Jacobson, Gunnel, Marklund, Aina, m.fl., Religiösa föreningar och samfund i Holmsund, Sandvik och Obbola, Uppsats för 60 p, Historiska institutionen, Umeå universitet, jan. 1974, s. 6.
- 16 Ibid. s. 59.
- 17 Ibid. s. 36.
- 18 Verksamhetsberättelser, IFK Holmsunds Damklubb, 1957 och framåt.
- 19 Fällgren, Lennart, Peterson, P. O., Skoglöf, Hans, 1974, s. 30 f.
- 20 Ibid. s. 31.
- 21 Frånberg, Per, Den sanna kvinnan, i: Scandia, band 49:1, 1983, s.145 ff.
- 22 Nordberg, Karin, Askungen i Holmsund — sagan om Selma, Gerda och Lilly. Tre kvinnliga politiska profiler. Skriftlig uppgift B 1, Etnologiska institutionen, Umeå universitet, vt 1988, passim.

MATS ROLÉN

När skogsarbetarna bildade fackförening

Den 30 mars 1918 bildades Svenska skogs- och flottningsarbetareförbundet (SSFF) i Sollefteå. Att skogsarbetarna fram till dess hade saknat facklig organisation kan synas anmärkningsvärt. Skogsarbete var sedan flera decennier tillbaka det viktigaste lönearbetet i Norrlands inland. Man kan tycka att detta slit-samma, riskfyllda och dåligt avlönade arbete borde ha varit god grogrund för en facklig rörelse. Arbetarrörelsen var ingalunda okänd, men den hade i första hand vunnit insteg i städer och industriorter. Så även i Jämtlands län, som är den geografiska ramen för denna artikel. Där hade sålunda flera socialdemokratiska arbetarföreningar bildats redan på 1890-talet i de nya sågverkssamhällen som vuxit upp längs tvärbanan väster om Östersund. Efter sekelskiftet startades LO-an slutna fackföreningar inom bl.a. Sågverksindustri- och Grovarbetareförbunden på åtskilliga platser.

I denna artikel skildras skogsarbetarrörelsens bakgrund och framväxt i Jämtlands län. Inledningsvis diskuteras några tänkbara förklaringar till den skogsfackliga rörelsens sena start. Därefter uppmärksammas rörelsens pionjärår, som präglades av föreningsrättsstrider men också av spänningar mellan Skogs- och Flottningsarbetareförbundet och Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC).

Skogsarbetet blir huvudnäring

Under senare delen av 1800-talet utvecklades sågverksindustrin till Sveriges ledande exportgren. Huvuddelen av sågverken kom att lokaliseras till kustområden nära älvmyningarna. Mellanriksbanan genom Jämtland 1882 gav förutsättningar för sågverksindustri och massfabriker även i inlandet. De många skogsindustrier som startades i Jämtland under 1880- och 1890-talen drevs dock huvudsakligen av briter, norrmän och sundsvallsbolag. Under sågverksindustrins expansion inköpte bolag och träpatroner avverkningsrätten till stora delar av bondeskogarna, samt förvärvade betydande arealer med äganderätt. De lät bygga flottleder och startade avverkningar i stor skala. Jämtland och Härjedalen blev snart ett av sågverksindustrins viktigaste råvaruområden. Skogs- och flottningsarbete blev därigenom under en del av året huvudsysselsättning för de flesta karlar. Timmerhuggning och körning ersatte det mångsyssleri som traditionellt kännetecknat landsbygdens näringsmönster. Bolagsexpansionen fick tydliga sociala konsekvenser i skogsbygderna genom den proletarisering som övergick delar av bondebefolkningen. Bönder och bondsöner blev arrendatorer och skogsarbetare. Vidare ökade folkmängden genom inflyttning av skogsarbetare från bl.a. Värmland och Dalarna.

Skogen drogs in i den industriella och kapitalistiska omvandlingen av samhället. Tillgången på skogsarbete, liksom lönerna, styrdes av de internationella konjunkturerna. Skogsarbetet skilde sig dock radikalt från arbetet vid en industri. Bolagsskogarna var vidsträckta och drivningarna låg ofta avses. Huggning och körning kunde därför inte ledas på samma sätt som arbete vid ett sågverk. Av detta skäl utvecklade bolagen det s.k. entreprenadsystemet. Detta innebar att skogsägarna under hösten "satte bort" årets drivningar till entreprenörer genom anbudsgivning. Som sådana anlätades vanligen hemmansägare eller bolagsarrendatorer, dvs. hästägare. Bolagets tjänstemän tecknade avtal

med dessa mellanhänder, vilka i sin tur skaffade och avlönade huggare inom det givna ackordet. Varje drivning omfattade en säsong och man kan knappast säga att det fanns någon fast arbetsstyrka. Samma system praktiserades också i flottningen. Härigenom undgick bolagen vad som med en modern term skulle kunna kallas arbetsgivaransvar. Samtidigt befästes en existerande social hierarki mellan besuttna bönder och egendomslösa skogsarbetare. Arbetarna hade inte något att göra med sin egentlige arbetsgivare. Entreprenören i sin tur befann sig i en besvärlig mellanställning och kunde bli klämd mellan bolag och arbetare.

Entreprenadssystemet var *ett* hinder för facklig organisering. Ett annat var de stora ekonomiska och sociala skillnaderna inom skogsarbetargruppen. Omkring hälften var hemmansägare och deras söner. Som framhållits av bl.a. Peter Frändén (i *Jämt- en* 1988) kunde en person vara entreprenör ett år för att nästa år vara huggare. Ett tredje år avverkade han kanske en stämpling i sin egen skog. De hemmansägare som var entreprenörer hade naturligtvis föga till övers för fackföreningar. Fackföreningarnas nära anknytning till socialdemokratiska partiet gav också underlag för politiska motsättningar. I konservativa kretsar betraktades ännu under 1920-talet socialdemokratien och LO-förbunden som ett allvarligt hot mot det existerande samhället. Åtskilliga fackföreningsfientliga rörelser bildades. En av de mera bekanta var Arbetets Frihet (AF), som grundades i Bräcke i januari 1923. Denna sammanslutning var ett utslag av de motsättningar som fanns mellan konservativa bönder och egendomslösa arbetare.

Det var svårt för de egendomslösa jordbruks- och skogsarbetarna att gå samman i en fackförening. De hade t.ex. inte någon fast arbetsplats, annat än under vinterns avverkning och försommarens flottning. Resten av året försörjde de sig på tillfälliga arbeten, eller gick arbetslösa. Det gällde att hålla sig väl med bolagsfaktorn och storbönderna, om man ville ha arbete. "Bråkmakare" ville ingen veta av. På en industri var förhållandena helt annorlunda. Där fanns många arbetare samlade. Arbetet och det sociala livet var nära sammanvävt. Där fanns andra förutsättningar för gruppgemenskap och solidaritet.

De första organisationsförsöken

Sågverksindustriarbetarförbundet försökte efter sekelskiftet att organisera skogsarbetarna i bl.a. Jämtland och Härjedalen. Genom förbundets resande agitatorer bildades också fler skogs- och flottningsavdelningar. Dessa vann dock aldrig något erkännande av arbetsgivarna och försvann efter storstrejken 1909.

Större framgång hade det Skogs- och lantarbetareförbund, som grundades i Ådalen år 1906. Tre år senare ombildades detta från en norrländsk organisation till en riksorganisation. Förbundet var från början fastlåst i två fraktioner: dels en arbetardominerad fackligt inriktad som önskade anslutning till LO, dels en som främst ville tillvarata småbrukarnas intressen. Det blev därför aldrig någon verklig facklig kraft. Man gjorde emellertid ett par stora manifestationer i bl.a. arrende- och jordfrågorna, som var högaktuella i riksdagen 1907-09. En av de jämtar som engagerade sig i förbundet var Carl Åström. Denne hade efter några år som bl.a. rallare på malmbanan hamnat i Junsele och där mött den nya rörelsen. Åström flyttade till Östersund 1907 och blev omedelbart en av de ledande i stadens arbetarkommun. 1908 företog han på uppdrag av Jämtlands samorganisation (en föregångare till SAP- och LO-distrikten) agitationsresor i bl.a. norra Jämtland för att bilda avdelningar av Skogs- och lantarbetareförbundet.

Förbundet hade lokalföreningar i Härjedalen, Vattudalen och Östjämtland. Även dessa försvann i vågsvallet efter storstrejken. Ett bestående resultat av förbundets aktivitet är dock tidningen Nya Norrland i Sollefteå.

Storkonflikten sensommaren 1909 blev ett svidande nederlag för LO, som efter sex veckor ensidigt tvingades avbryta sin strejk. Därefter arbetade fackföreningsrörelsen och SAP i motvind. Vid Jämtlands större industrier utsattes de fackligt aktiva för repressalier. Ledarna avskedades och svartlistades. Fackföreningarna återupptog dock i hemlighet sin verksamhet och

framträdde sedan öppet. Skogs- och lantarbetareförbundet återhämtade sig emellertid aldrig. Skogsarbetarnas organisationsfråga tycktes förbli olöst.

Syndikalismen

LO:s nederlag 1909 gav näring åt syndikalismen. År 1910 bildade utbrytare ur LO-förbund en ny landsorganisation, Sveriges Arbetares Centralorganisation (SAC). Denna förordade ett decentralistiskt system grundat på lokala samorganisationer (LS), vari alla arbetare på en ort skulle ingå. Arbetarna skulle skolas att bli personligen aktiva och agera genom "direkta aktioner". Syndikalismens mål är att staten avskaffas och ersätts av ett samhälle med syndikat, federationer och departement. Syndikalisterna gick till kamp inte bara mot arbetsgivarna, utan ofta även mot LO. SAC motsatte sig länge kollektiva och tidsbegränsade avtal, vilka ansågs neutralisera arbetarnas kampvilja. Rörelsen mötte under sin uppbyggnadstid — som sammanföll med 1910-talets politiska omvälvningar — stort motstånd i vida kretsar. Parollen "direkt aktion" uppfattades av många som en uppmaning till revolutionär kamp.

SAC fick anhängare bland grovarbetare, stenarbetare och olika typer av anläggningsarbetare. Via dessa grupper nådde syndikalismen Jämtlands län. Från 1913 och framåt startades lokala samorganisationer vid de fabriks- och kraftverksbyggen som utfördes i Järpen, Äggfors, Ulriksfors och Högfors samt vid inlandsbanebygget Brunflo-Åsarna. De flesta av dessa lokala samorganisationer upphörde när anläggningsarbetarna flyttade. Rallarna vid Inlandsbanan blev emellertid fackliga inspiratörer för många av Härjedalens skogsarbetare. Ett exempel härpå var Vemdalens L.S., som bildades 1916. Denna var en ren skogsarbetarförening. Troligen var den ett resultat av den arbetsvandring som ägde rum från bl.a. Vemdalen till banbygget Brunflo-Åsarna om somrarna. En stor del av den arbetsstyrka som utförde skogsröjning och jordarbete rekryterades nämligen

bland regionens skogs- och jordbruksarbetare. När sedan banbyggena Åsarna-Sveg och Sveg-Hede kom igång 1917 respektive 1918 startades också där flera syndikalistiska fackföreningar. Dessa tog inte bara upp rallarnas fackliga problem, utan också skogsfackliga frågor. Den 17 mars 1918 bildades Härjedalens SAC-distrikt. Detta omfattade vid årets slut 8 LS med tillhoppa 300 medlemmar.

Syftet med distriktet var att öka sammanhållningen mellan de olika lokala samorganisationerna samt "att bättre kunna ordna agitationen bland skogs och flottningsarbetarna". Man ansåg också "att nu var rätta tiden för att bedriva syndikalistisk agitation".

Skogs- och Flottnings bildas

Syndikalisternas ambition att öka agitationen bland skogs- och flottningsarbetarna berodde säkerligen till en del på att man inom det socialdemokratiska vänsterpartiets jordkommission sedan hösten 1917 förberett bildandet av ett skogsarbetareförbund. En skogsarbetarkonferens hade hållits i Sollefteå den 30 december 1917. Vid denna hade vänstersocialister och företrädare för flera LS i nordvästra Ångermanlands skogsbygder medverkat och man hade uttalat sig för ett skogsarbetareförbund. Den 23 februari 1918 hade det utgått ett upprop om en konstituerande kongress för bildande av ett landsomfattande förbund. En skogsarbetarorganisation låg således i tiden.

När SSFF som tidigare nämnts konstituerade sig i Sollefteå den 30 mars 1918 dominerade ombud från Ådalen: Jämtland representerades av de vänstersocialistiska arbetarkommunerna i Alsen och Hammerdal och ungdomsklubben i Överammer. Hemming Sten från Hammerdal invaldes i dess första styrelse. Det nya förbundet var en märklig skapelse. Det saknade en "bas" i form av fackföreningar! Att vänstersocialisterna engagerade sig för skogsarbetareförbundet berodde på att partiet hade sitt största stöd i skogsbygderna i Västerbottens, Västernorr-

lands och Jämtlands län. I partiets jordkommission ingick bl.a. Hemming Sten och Carl Lindhagen. Vänsterpartiet var starkt anticentralistiskt och intog en radikal ståndpunkt i bl.a. jord-, arrende- och rusdrycksfrågorna. Det hade därmed rötter bakåt till de starka frisinnade strömningar, som funnits i dessa län.

Skogs- och Flottnings räknade hösten 1920 38 avdelningar med knappt 1 300 medlemmar. Det fick snabbt fotfäste i Jämtland där det då hade 15 avdelningar. De flesta låg i Gimådistriktet i Östjämmland. Konsumföreståndaren Frans Schön och jordbrukaren P. Bergström i Kälarne tillhörde banbrytarna och bildade ett tiotal avdelningar. Äldst var avdelning 11 Åsarna som omfattade byarna Storåsen och Hucksjöåsen i Hällesjö sn.

Fackföreningarna i Gimådistriktet hade hösten 1919 begärt förhandlingar med skogsbolagen om vinterns avverkningar, men ej fått något svar. Våren 1920 lyckades Skogs- och Flottnings genom att blockera flottningen i Gimån nå fram till det första kollektiva löneavtalet. Avtalet innehöll bestämmelser om timlön, fredsplikt under avtalstiden samt arbetsgivarens rätt att fritt antaga och avskeda arbetare. Arbetarna såg det som en liten seger att man fått arbetsgivaren, Gimåns flottningsförening, till förhandlingsbordet. Väckt av denna framgång ingav förbundet hösten 1920 en fempunktsskrivelse till bolagen med krav på att få teckna avtal för hela Gimåns flottningsområde. Detta förslag möttes dock av kalla handen.

Åren 1921-22 försökte Skogs- och Flottnings hävda sin ställning genom att proklamera ett betydande antal blockader mot avverkning och flottning. Aktionerna var dock inte särskilt effektiva, eftersom bolagen minskade sina avverkningar under den då rådande djupa lågkonjunkturen. Det var därför stor brist på arbete och det var lätt för bolagen att hitta personer, som ej fäste sig vid fackets blockad.

Härjedalen — ett syndikalistiskt fäste

Härjedalens SAC-distrikt tycks ha gjort allvar av sina agitationsplaner. Under loppet av ett par år startades en rad skogsarbetar-LS i landskapet. Den största avdelningen var Lillherdals LS, som redan 1920 hade 262 medlemmar. År 1924 stod rörelsen på sin höjdpunkt. Då fanns 1 200 organiserade syndikalister i landskapet, vilket motsvarade omkring 10 procent av befolkningen! Skogs- och Flottnings hade därför svårt att göra sig gällande.

Syndikalismens framgångar i Härjedalen ska ses mot bakgrunden av landskapets ensidiga näringsstruktur. Industriell verksamhet saknades och därmed en fackföreningstradition liknande den i Jämtlands industriorter. Syndikalisterna blev därför fackliga pionjärer. Det är troligt att rörelsens decentralistiska organisation och "raka" kampbudskap bidrog till dess framgång; Härjedalens arbetsmarknad var för de allra flesta liktydigt med skogsbruket, en i högsta grad lokal företeelse, men som befann sig i kapitalisternas — storbolagens — händer.

En typisk skogsarbetar-LS bildades i Linseli hösten 1919 under medverkan av A. Vegelin från Ljusdal, en av SAC:s resande agitatorer. På de första föreningsmötena avhandlades stora ideologiska frågor av typen "Kan vi nå vårt mål utan revolution?", "Vad skulle vi göra här uppe i Härjedalen vid en eventuell revolution?" och om syndikalismen var "...anhängare av bolsjevismens diktatur?" Svaret på den sista frågan blev enligt föreningsprotokoll, att man eftersträvade "...endast arbetarnas kontroll över produktionen, något som skulle ernås genom arbetarnas organisatoriska utvecklande kraft som producenter".

Men naturligtvis ägnades också mötena åt frågor som hur man skulle lägga upp taktiken inför ackorderandet om vinterns avverkningar. Man diskuterade också vid flera möten under vintern 1919-20 hur man skulle kunna få fast ortens gästgivare, som sades vara en notorisk hembrännare och försäljare av "kolljox-preparat".

I Jämtland fick syndikalismen inte samma anslutning som i Härjedalen, men rörelsen hade likväl vissa stödjepunkter i norra Jämtland, särskilt längs Ströms vattudal. Även i södra och östra Jämtland grundades enstaka LS, men dessa övertrumpfades snart av Skogs- och Flottningsarbetareförbundet.

Skogs- och Flottnings i Härjedalen

Från Skogs- och Flottnings sida gjordes återkommande försök att etablera sig i Härjedalen. Landskapet var ett av vänstersocialisternas starkaste fästen. Därför borde också den reformistiska fackföreningsrörelsen kunna vinna anslutning. Ett par av de agitatorer som arbetade för Skogs- och Flottnings i Härjedalen var Hemming Sten och J. E. Berglund, Sollefteå. Den senare lyckades våren 1922 bilda en avdelning bl.a. i det syndikalistiska Lillherrdal. Berglund hade kallat till möte i godtemplarhuset, och femhundra personer hade mött upp. Han tycks ha lyckats övertyga många av de församlade om att skogsarbetareförbundet behövdes för att åstadkomma ett erkännande av skogsarbetarnas föreningsrätt. Detta var själva nyckelfrågan för den unga skogsarbetarrörelsen. Bolagen erkände inga andra motparter än de entreprenörer, som åtog sig avverkningar på anbud. De syndikalister som mött upp vid mötet uttryckte sin förvåning över att man ville bilda ännu en facklig organisation i socknen. Berglund tillbakavisade deras argument och förklarade bl.a. att syndikalisternas återkommande blockader var utsiktslösa.

Storkonflikten 1922-23

I början av 1920-talet rådde tidvis rivalitet mellan SAC och det LO-trogna Skogs- och Flottnings. Ett märkligt samarbete mellan organisationerna förekom dock vintern 1922-23. Då samlade

sig skogsarbetarna i södra Norrland till en kraftmätning med skogsbolagen, som fortfarande vägrade förhandla. Skogs- och Flottnings uppbyggde ca 8 000 och SAC ca 2 000 man. Härutöver anslöt sig omkring 7 000 oorganiserade. Arbetarna krävde bl.a. att körar- och huggarlönerna skulle åtskiljas, att arbetspriset skulle fastställas genom förhandling mellan arbetsgivaren och arbetarnas organisation och att arbetarna skulle olycksfallsförsäkras enligt lag. Ytterst handlade strejken om förenings- och förhandlingsrätten.

Konflikten blev svårlöst och varade drygt två månader. Bolagen var motståndare till kollektivavtal av flera skäl; de hänvisade till sina avtal med entreprenörerna och till att de saknade förhandlingsorganisation, i Sågverksförbundet var de medlemmar endast som sågverksägare osv. Först efter ingripande från LO, som hotat med att ej ingå i några förhandlingar på sågverks- och massaområdet, accepterade skogsbolagen den 12 februari 1923 en förhandlingslösning. Denna innebar att Skogs- och Flottnings skulle avblåsa sin strejk mot vissa smärre löneförbättringar och ett löfte från skogsbolagen om direkta centrala förhandlingar med förbundet. Ur facklig synpunkt var dock den sistnämnda punkten strejkens enda positiva resultat.

Medlemmarna i Skogs- och Flottnings fick ta ställning till förslaget genom omröstning. Majoriteten röstade ja. Härjedalingarna röstade dock i allmänhet nej, men tvingades ändå solidariskt att återgå till arbetet. Stridsviljan var fortsatt stor bland syndikalisterna, särskilt som deras förhandlare vägrats sitta till bords med arbetsgivarna. De flesta LS i Härjedalen fortsatte därför sin strejk ännu någon tid, vilket enligt traditionen gav dem bättre lokala uppgörelser.

Vid skogskonflikten 1922-23 höll reformister och syndikalister flera gemensamma möten i Härjedalen. Skogs- och Flottnings fick även ta del av uppgifter ur SAC:s löneregister. Uppgörelsen i februari 1923 medförde dock ett tillfälligt slut på detta samarbete. I protokollen från SSFFs avd. 83 Lillherredal markerade de LO-anslutna arbetarna sitt avståndstagande från syndikalisterna. Man avböjde ett gemensamt möte och uttalade istället "att samarbete bör så vitt möjligt undvikas" (15.4.1923). Man tog avstånd

från en av LS proklamerad blockad osv., och förordade sin linje som den enda rätta. Dessa tråtor tycks ha bestått året ut.

År 1925 var emellertid ånyo allt frid och fröjd mellan syndikalis-ter och reformister i Lillherddal. Den 29 april beslutade sålunda avd. 83 att tillsammans med socknens samtliga LS pröva ge-mensam underhandling med flottningsföreningen. De båda or-ganisationerna uppges även framgent ofta ha samarbetat.

Gimåkonflikterna

Gimådistriktet var under hela 1920-talet plats för upprepade skogs- och flottningskonflikter. Skogs- och Flottnings var det do-minerande fackförbundet, men avdelningarna var tämligen svaga. Förbundet hade därför svårt att genomföra effektiva bloc-kader. Skogsbolagen och flottningsföreningen kunde relativt lätt hitta folk som inte sympatiserade med fackföreningarna. Dit hör-de bl.a. skogägande bönder och deras söner, som ju tillhörde skogsbrukets normala arbetsstyrka.

Den nyss nämnda storkonflikten 1922-23 väckte missnöje i bondeleden på flera håll i länet. De bönder som redan hunnit sluta avtal med bolagen inför vintern ville inte bryta dessa. De kunde inte heller acceptera, att de stämplades som osolidaris-ka, om de lät sina egna söner hugga åt dem under konflikten. Av detta skäl inträffade flera konfrontationer mellan organisa-rede arbetare och arbetsvilliga i revsundsbygden. Strejkande skogsarbetare gjorde "uppvaktningar" vid de drivningar, som på-gick trots blockaden. Vid flera tillfällen förmåddes de "arbetsvilli-ga", som den borgerliga pressen och arbetsgivarna kallade dem, att resa hem. Oftast avlöpte dessa händelser relativt fred-ligt, men någon gång gick det även till handgemäng. Vanligen hade dock arbetsgivarna i god tid hunnit "fridlysa" avverknings-platser och förläggningar, varför de strejkande möttes av stäng-sel samt landsfiskal och polis.

På flera orter — bl.a. i Jämtland — bildades lokala föreningar för att tillvarata de arbetsvilligas intressen. Den mest betydande

var Arbetets Frihet (AF), som bildades i Bräcke den 21 januari 1923. Arbetets Frihet brukar av fackföreningsrörelsens hävdadecknare benämnas "bolagens legoknekt", vilket är förståeligt, sett ur deras perspektiv. AF sökte t.ex. ta udden av blockader och strejker genom att ställa upp med strejkbrytare. Förbundets ordförande var högerriksdagsmannen A. O. Frändén, Kålarne, och det åtnjöt ända in på 1930-talet stor aktning från det konservativa etablissemanget. AF spelade en aktiv roll vid storkonflikten i gimådistriktet våren och sommaren 1927. SSFF hade förklarat flottningen i blockad. AF försökte då med stöd av landsfiskal, fjärdingsmän och bolagstjänstemän genomföra flottningen.aktionen påhejades livligt av såväl Östersunds-Posten (höger) som Jämtlands-Tidning (frisinnad). Som brukligt var vid denna tid, hade AF inkallat strejkbrytare, närmare bestämt från den s.k. Samhällshjälpen i Stockholm. Dessa hoprafsade arbetare hade utrustats med skjutvapen, eftersom man befarade handgripliga motåtgärder från facketts sida. Strejkbrytarna väckte heta känslor i arbetarleden. Midsommaren 1927 kom det till tumult och skottlossning i Sörbygden, Hällesjö. Historierna om liknande händelser är legio.

Kollektivavtalet

De många fackliga striderna under 1920-talet gav ett magert resultat för arbetarna. Nyckelfrågorna — körningens åtskilljande från huggningen och centrala kollektiva avtal — lät vänta på en lösning. De hårda striderna frestade hårt på medlemmarnas solidaritet, och antalet organiserade minskade. År 1930 hade Skogs- och Flottnings drygt 2 100 medlemmar i länet, vilket betydde att en låg andel av skogsarbetarna var anslutna. Även syndikalisterna hade förlorat medlemmar efter de första kampfyllda åren i början på 1920-talet. År 1930 fanns knappt 900 SAC-an slutna i länet, varav mindre än 300 i Härjedalen.

Under depressionen i början av 1930-talet intog Skogs- och Flottnings en försiktig hållning och inlät sig i allmänhet ej i strids-

handlingar. År 1936, när tiderna förbättrats, lyckades förbundet till sist, efter en med RLF(!) gemensam strejk, nå en principöverenskommelse om körningens åtskiljande från huggningen, och dessutom få ordentliga löneförbättringar. Genombrottet skedde i Gävle-Daladistriktet och under 1937 accepterades denna nya princip även av sundsvallsbolagen. Det dröjde dock ända in på 1940-talet innan skogsarbetarnas röda skyнке — entreprenadssystemet — definitivt var avvecklat.

Slutord

Det dröjde således ända till slutet av 1930-talet innan skogsarbetarna lyckats uppnå den fackliga ställning, som de flesta andra yrkesgrupper långt tidigare erövat. Till stora delar bottnade detta i att skogsarbetarna var en så socialt sett heterogen yrkesgrupp, med inslag av såväl besuttna storbönder som fattiga bolackare. Skogsarbetet var också föga specialiserat och arbetskraften i hög grad utbytbar — varje drivning omfattade en vintersäsong och man kan inte tala om någon fast arbetsstyrka. Till förbundets svårigheter bidrog givetvis också att det hade att möta en mycket stark arbetsgivare — de stora skogsbolagen.

1940 hade SSFF 199 avdelningar i Jämtlands län med nära 5 000 medlemmar. Förbundet var då länets största fackliga organisation. Under efterkrigstiden förlorade det en stor del av sina medlemmar, beroende på en minskad sysselsättning inom skogsbruket till följd av den tekniska utvecklingen och rationaliseringen. Särskilt tydligt har detta varit efter 1960.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv, Stockholm: Rapport från Carl Åström till styrelsen för Jämtlands samorganisation.

Folkrörelsernas arkiv i Jämtlands län: Protokoll från SSFF:s avdelningar 81 Herrö, 83 Lillherdal och 85 Glöte.

Vitvattnets L.S. 1918–1926. Vol. 1.

Historiska institutionen, Uppsala: Dataregistret Medlem.

Intervjuer

John Engdahl, Bräcke.

Mattias Johansson, Glissjöberg.

Olof Magnusson, Lillherdal.

Tidningar

Länstidningen, Östersunds-Posten och Jämtlands-Tidning 1.4 – 31.7.1927.

Bearbetningar

Bergkvist, Karl och Arvidsson, Evert, SAC 1910–1960. Stockholm 1960.

Frånberg, Per, Umeåsystemet. Umeå 1983.

Frändén, Peter, Uppkomsten av Arbetets Frihet. I: Jämten 1988.

Hård var striden — arbetarminnen från Bräckebygden. Del 2. 1920–1950. Redigerad av Lo Rindberg, med inledning av

- Sven-Erik Svensson och en historisk översikt av Mats Rolén. Bräcke 1984.
- Karlbom, Torvald, Skogens arbetare. Stockholm 1968.
- Kronheffer, Georg, Syndikalismen i Jämtland och Härjedalen. Kort återblick vid distriktets 60-årsjubileum. Otryckt 1979.
- Lundgren, Nils-Gustav, Skog för export. Umeå 1984.
- Nilsson, Runo B. A., Rallareliv. Arbete, familjemönster och levnadsförhållanden för järnvägsarbetare på banbyggena i Jämtland-Härjedalen 1912-18. Uppsala 1983.
- Rolén, Mats, Arbetarrörelsen. Manuskript till Jämtlands och Härjedalens historia 1880-1980. Publiceras 1989.

HÅKAN ATTIUS

Några ord om Abrahamus Andreae Angermannus och Sveriges första biografi

Angermanlänningen Abrahamus Andreae (ca 1540–1608) framstår i svensk kyrko- och kulturhistoria som en mycket särpräglad människa från reformationstidevarvet. Hans handlingssätt skulle vi med modern terminologi till vissa delar karakterisera som uttryck för civilkurage; till andra delar präglas hans handlande av överdrifter — också språkliga — sprungna ur en bergfast övertygelse av ortodox tårn. Denne man författade 1587 eller 1588 en biografi över sin svärfar, ärkebiskopen Laurentius Petri (Nericus), som han lät trycka i Hamburg 1588 med huvudrubriken *Refutatio erroris Herbesti de consecratione sacramenti eucharistici*. Som ett slags förord utformade Angermannus sin levnadsteckning över svärfadern; det är denna skrift som utnämns till Sveriges första biografi. I år kan vi alltså celebrera dess 400-årsdag. Men först några ord om Abrahamus Andreae Angermannus.

Abrahamus var son till en relativt välbeställd bonde, Anders Olsson i Sidensjö. Dennes ekonomiska välstånd framgår av bl.a. antalet kor och storleken på tiondet: 1558 registrerades han äga sex kor, tiondet uppgick till 4 spann 1 fat, vilket var betydligt mer än någon av hans grannar erlade, upplyser oss de handlingar i Kammararkivet, som Ragnar Ohlsson citerar i sin avhandling om *Abraham Angermannus* (1946).

Efter skolgång i Gävle kom Abrahamus till Stockholm, där han togs om hand av själve Olaus Petri, reformatorn. Eftersom denne avled 1552 måste slutsatsen bli, att Abrahamus kom till huvudstaden som mycket ung: han kan inte ha varit mycket mer

än tio år då han skildes från sina föräldrar. Genom sitt umgänge med Olaus Petri kom Abrahamus att bli bekant med dennes bror, Laurentius Petri (Nericus), Sveriges förste evangeliske ärkebiskop; i tidernas fullbordan äktade Abrahamus dennes dotter Magdalena.

1562 påbörjade Abrahamus Angermannus — som han nu skrev sig — sina universitetsstudier. Då verksamheten vid Uppsala universitet låg nere återstod för den svenske studenten blott att bege sig utomlands. Rostock, Greifswald och Wittenberg var de tyska universitet som flitigast besöktes av svenskar. En huvudström gick under 1500-talets andra hälft till Rostock, där den illustre David Chytraeus verkade. Andan vid universitetet i Rostock torde bäst kunna beskrivas som utpräglat humanistisk och luthersk-ortodox och den kom att genomsyra såväl Angermannus som hans studiekamrater, av vilka många senare blev bemärkta män i staten. I Rostock uppehöll sig även den hos Melanchton i Wittenberg utbildade Laurentius Petri Gothus, senare rektor för Uppsala universitet och ärkebiskop. Man vill i sammanhanget också gärna fästa uppmärksamheten på att i Rostock bodde ännu den kände översättaren Petrus Johannis Gothus. I hans stambok, av vilken en kopia förvaras i Uppsala, finns inskriven en dikt om den pythagoreiska symbolen Y, vilken i Melanchtons undervisning gavs en pedagogisk-moralisk innebörd. Vi möter hela denna föreställningsvärld fullt utbildad i Stiernhielms stora dikt *Hercules* (1658).

Om de närmare omständigheterna kring Angermannus' studiegång är vi lyckligt underrättade av bevarade dokument från universitetet från åren 1560–1566; häri förtecknas även lärare och föreläsningsutbud. Då Ragnar Ohlsson i sitt nämnda arbete penetrerat dessa dokument, nöjer jag mig här med antydningar. Det är Chytraeus som i kraft av sitt rektorat främst sätter sin signatur på undervisningen, innehåll såväl som form. Och Chytraeus' egen lärargärning präglas i hög grad av de melanchtonska idealen: de humanistiska studierna prioriterades, i teologiskt avseende stod han Luther mycket nära. En studiehandbok och en handbok för studiet av grammatik och dialektik vittnar om hans intresse för praktisk pedagogik. Vid tiden för Angerman-

nus' studier i Rostock föreläste Chytraeus över Thukydidens och över Melanchtons *Loci theologici*.

Det nordiska sjuårskrigets utbrott medförde för de svenska studenterna ett svårt bakslag. Sålunda uteblev utbetalningarna av de regala stipendierna, och med avspärningen följde dyrtid. De Brun anför i sin förteckning över utrikes studerande flera brev till hemlandet, som alla vittnar om svält och svår skuldsättning. Själv vittnar Angermannus om "björnarnas" ständiga uppvaktningar jämte den egna svälten. Då hans brev är samstämmiga med så många andras har vi anledning att tro honom på orden. Emellertid kom Angermannus att stanna kvar i Rostock: det är tydligt att han på ett eller annat sätt lyckats utverka stöd från hemlandet. Kanske kom han också i åtnjutande av de billiga måltiderna i Chytraeus' konviktorium, inrättat 1563.

Uppenbarligen av pesten driven ut ur Rostock kom Angermannus och ytterligare fyra svenska studenter till Greifswald i december 1565. Ett drygt år senare, i början av 1567, avlade Angermannus magisterexamen. Därmed var hans akademiska studier avslutade.

Hemkommen till Sverige erhöll Angermannus sin första tjänst i Stockholm — inte i Gävle som annars varit att vänta. Förlämningsregistret i Kammararkivet anger honom den 28.12.1568 såsom skolmästare i Stockholm med titeln omväxlande angiven som *ludimagister*, *ludimoderator* och *rector scholae*. Skolmästarbefattningen var vid denna tid förenad med sysslan som predikant i Storkyrkan. Vid kyrkoherdens avgång eller förflyttning hade *rector scholae* stora möjligheter att befordras till pastor urbis.

Det är i samband med dessa sysslor mästare Abraham — som han nu kallades — kommer på kollisionskurs med de i Stockholm och alldeles särskilt de i och kring skolan på Gråmunkeholmen verksamma katolikerna. Omskrivna är Angermannus' angrepp på Kloster-Lasse. Också angrepp på Angermannus kan noteras från motsidan: i *Nova ordinantia* infördes en klausul om utformningen av de från och med reformationen så populära och pedagogiskt välmotiverade skoldramerna — eleverna skulle med dessa dramer både roa lärarna och träna sin muntliga behandling av latinet — där det hette, att representationer av "the

helige trefåldigheetz personer, skal icke bliffua här effter tilstadt". Denna kritik drabbar naturligtvis den för skoldramats iscensättning ansvarige, dvs. rector scholae Abraham Angermannus.

1568 avsattes Erik XIV. Brodern Johan III erhöill trohetsförsäkran av hela den samlade prästkåren i januari 1569 — utom av Angermannus, vilken inte förrän vid kyrkomötet i Uppsala sensommaren 1572 undertecknade trohetsförsäkran. I detta aktstycke talas bl.a. om att man skall förbli vid de ceremonier och kyrkliga sedvänjor som "her til dags ibland oss svenska och uthi våra församlingar hafva varet i bruk och nu författade äro uthi vår genom trycken uthgångna kyrkeordning, och ingalund lidha eller tilstädia vilie, at någor andra ceremonier, antingen af sigh sielf dichtat eller the, som främmande äro, i bruket införer". Det är den citerade punkten som Angermannus gör till ledstjärna i sitt fortsatta kyrkopolitiska agerande.

Det kan tyckas som vid denna tid lutherdomen stod segrande i vårt land. Att så inte var fallet blev tydligt i den kyrkostrid som följde. Av förpostfäktningarna att döma — till vilka hör ärkebiskop Lars' skrift mot drottning Katarinas biktfader Joh. Herbst, uppläst vid riksdagen i Stockholm 1573 — intog kungen en närmast avvisande hållning till katolicismen. Men efter ärkebiskopens frånfälle i oktober 1573 tycks Johan III ha betraktat sig som kyrkans högsta auktoritet: Ragnar Ohlsson misstänker, att bakom Fechts och Herbsts verksamhet låg i själva verket kungen. Deras verksamhet mynnade ut i det tiopunktensprogram som prästerskapet hade att ta ställning till vid ärkebiskopsvalet i juni 1574. Programmet avsåg att göra gudstjänsten mera värdig och högtidlig: Johan försäkrade att han därmed endast ville skydda "Puram antiquitatis doctrinam et religionem sacrosanctam" ("den forna rena doktrinen och den okränkbara religionen") mot såväl papismen som de protestantiska tvistefrågorna.

I december 1574 utnämndes Laurentius Petri Gothus till ärkebiskop. Det skedde sedan han godkänt ett nytt program, framlagt av Johan III i 17 punkter. Detta program går i katolicerande riktning — skälen är möjligen även realpolitiskt och arvstaktiskt betingade. Måster Abraham genomsådade syftet med Nova ordinantia och liturgien: att reducera betydelsen av reformatorer-

nas skrifter samt införa nya högtidsdagar. Dessa stycken vägrade Angermannus underteckna och 1576 avsattes han från sitt ämbete. Då hade han också vägrat anta bruket av mitra och stav. Samma år, 1576, utkom Johan III:s *Liturgia Svecanae Ecclesiae*, populärt kallad Röda boken. För att bryta prästerskapets motstånd på sikt inrättades på sommaren ett *paedagogicum theologicum* på Gråmunkeholmen; föreståndare blev den tidigare nämnde Kloster-Lasse. Vi får tänka oss, att många av Angermannus' disciplar åhörde den i talekonsten förfarne Laurentius Nicolai Norvegus. Men Angermannus lyckades på kort tid vända trenden, som man skulle säga idag; fram på sensommaren hade Kloster-Lasse mist samtliga sina elever. Det är nu som Angermannus' tidigare omnämnda vägran att fira två i ordinantian nyinsatta högtidsdagar leder till suspension. Efter som han underskrivit ordinantian gjorde han sig härigenom skyldig till ämbetsbrott.

I en försvarsskrift går Angermannus till hårt angrepp mot Johan III:s liturgi. Argumenteringen är strikt logisk men också strängt reformatorisk. Central var Angermannus' kritik mot ceremonierna, vilka, enligt kritikern, gav biskoparna papistisk enväldsmakt över kyrkan. Som stöd anfördes den augsburgska beaktelsen och Melanchton.

Detta aktstycke var nog för Johan III att låta förvisa Angermannus ut ur Stockholm. Angermannus slog sig ned i Öregrund, varefter han förflyttades till Åland; syftet med dessa förflyttningar ligger ju i öppen dag.

Under Angermannus' förvisning fortsatte Kloster-Lasse sin verksamhet i Gråmunkeholmens kollegium: nu blev resultaten skönjbara då 1577 sex elever kunde sändas till Rom för prästutbildning. I slutet av året anlände till Sverige ingen mindre än jesuitordens generalsekreterare Antonio Possevino. Hans uppdrag var att bana vägen för katolicismens införande i Sverige.

1580 lämnade Possevino och Kloster-Lasse Sverige. Samma år återfinns Angermannus' namn i mantalsregistret på Åbo slott, han är m.a.o. fängslad. Genom Pontus de la Gardies ingripande frigavs han emellertid efter dryga sju månader ur fängelset. Trots de la Gardies aktiviteter i Stockholm för att främja Anger-

mannus' sak — och han hade goda förutsättningar eftersom han var gift med kungens naturliga dotter — lyckades Angermannus inte erövra någon position inom svenska kyrkan. För att undslippa vidare påtryckningar begav han sig till Södermanland, hertig Karls hertigdöme, dit han anlände i september 1581. Konfessionellt var hertig Karl motståndare till sin äldre bror Johan III; han kom att under sitt beskydd uppta förutom Angermannus även Petrus Jonae och Martinus Gestricius. Sedan Angermannus och Petrus Jonae nåtts av Johan III:s stämning fann de för gott att lämna hertigdömet. Flykten gick över Norge och i april 1582 anlände de till Tyskland. De 11 följande åren tillbragte Angermannus i landsflykt.

Under 1580-talet var en samling senare lysande företrädare för offentliga ämbeten i Sverige studenter i Rostock, bland dem Olaus Martini, Petrus Kenicius och Laurentius Paulinus Gothus, vilka samtliga slutade som ärkebiskopar i vårt land.

Under sin utlandsvistelse mottog Angermannus åtskilliga bevis på hertig Karls bevågenhet. Tack vare denna ynnest och på grund av sina under studietiden upprättade goda förbindelser med tyska teologer, upprätthöll Angermannus en intensiv propaganda mot hemlandets "papister" på tillskyndan av hertig Karl. Under 1587 inlöpte till Angermannus svar från teologerna i Frankfurt, Helmstedt, Leipzig och Wittenberg. Även Chytraeus tog till orda i en från inlaga, riktad främst mot Possevino. Gemensamt i alla svar var den starkt avvisande hållningen till Johan III:s liturgi: den var Djävulens verk, dess användning befördrade Antikrists rikes tillkomst. I början av år 1588 nådde de tyska universitetsteologernas omdömen Sverige. Det föranledde Johan III att utfärda det s.k. hårda patentet. Språkbruket där, såväl som i Angermannus' skrifter, är för våra öron minst sagt rätt.

Det är naturligt att tänka sig, att Angermannus under sin rundresa i Tyskland stärkts i sin lutherska övertygelse. Han hade dessutom kommit på, relativt sett, ekonomisk grön kvist genom de understöd han för sin verksamhet uppbar av hertig Karl. Och hans skrivarflit var ousinlig precis som tidigare. Skillnaden var den, att hans manuskript, vilka tidigare cirkulerat i avskrifter, nu befordrades till trycket. Och inte nog med det: också svärfar

Lars' skrifter skulle utges! Den märkligaste av dem, *Dialogus om then förwandling som medh messone skedde*, författad redan 1542, utkom av trycket genom Angermannus' försorg 1587. Henrik Schüeck utpekar denna skrift som "det första exemplet i vårt land på dessa dialogiska stridsskrifter, hvilka inom den tyska reformationslitteraturen varit så vanliga".

1588 utkom så, åter genom Angermannus' försorg, Laurentius Petri Nericius' stridsskrift mot Johannes Herbst. Denna skrift är i sig ett värdefullt dokument över kyrkostriden på 1570-talet. Men det främsta skälet att minnas denna volym idag är den biografi den innehåller över författaren, skriven av Angermannus. Till svärfaderns polemik mot Katarina Jagellonicas bikt-fader har nämligen Angermannus fogat en vidlyftig — och polemisk — biografi över ärkebiskop Lars, "De vita authoris et salutari religionis forma visitata". Denna levernesbeskrivning utgör, med Schüecks ord, "det första mera betydande biografiska försök inom vår litteratur, hvilket ej direkt tillhör legenden eller den politiska historien".

Skriften omfattar 18 trycksidor. Den är avfattad på något svulstigt latin; under den polerade ytan döljer sig en driven polemiker. Inledningen formas till en situationsbild av utvecklingen från 1530-talet till ärkebiskop Lars' död 1573 i avsikt att desto tydligare kunna formulera Lars' insatser för förmedlandet av religio incorrupta. Den lutherska grundvalen är för Angermannus självklar. Förhållandena i Tyskland utmålas i bjärta färger — i en något fri översättning från latinet heter det, att "efter Luthers död 1546 började den rena doktrinen i Tyskland att hotas och kyrkan skakades kraftigt samtidigt som förföljelser riktades mot trogna och ståndaktiga präster", vilka t.o.m. drevs i döden — syftet med denna bild är uppenbart: det är Lars' auktoritet som förhindrat en liknande utveckling i vårt land. Också Lars' omsorg om fattiga disciplar berörs — vid något tillfälle har deras antal uppgått till 50. Anledningen till denna upplysning kan tänkas vara Angermannus' vilja att förstärka betydelsen av det arbete ärkebiskopen lade ner på den kyrkoordning som brukar betecknas 1571 års: den innehåller ju vår första skolordning och är en vidareutveckling av melanchtonska ideal, sådana de formu-

lerats redan 1528. Också vår tid har skäl att minnas Laurentius Petris utformning av skolordningen, då dess sammankoppling av kyrka och skola kom att bestå till in på 1900-talet.

Innehållet i denna vår första biografi kan inte sägas vara på något sätt sensationellt: Angermannus sammanfattar själv sina skäl för att författa den, och gemensamt för alla de tre skäl han anger är hans — och Lars' — vilja att slå vakt om den "gamla" religionen och dess utövande, dvs. religionen och liturgien från tiden före Nova ordinantia och Johan III:s liturgi.

Även om innehållet således ej är uppseendeväckande måste vi fråga oss i hur hög grad efterföljande biografier över Laurentius Petri anlita Angermannus' skrift som källa. Givetvis måste vi också fråga oss hur mycket "sanning" biografien rymmer. Kan en polemiskt utformad biografi överhuvud rymma "sanning"? Jag tror den kan det. Skälet för denna min förmodan är att Angermannus svårigen torde ha kunnat våldföra sig på fakta då ju dessa kunde kontrolleras av samtida, vilka kunde förutsättas ha någon kännedom om ärkebiskopen och hans insatser.

Angermannus' vidare öden — han hade ännu 20 år att leva — tangerar ytterligheterna på skalan framgång-nederlag. Uppsala möte blir en personlig framgång för honom: enhälligt väljs han till landets ärkebiskop, men förfar i sitt nit alltför våldsamt. Holmström har i en skrift från 1901 skildrat ärkebiskopens framfart vid visitationerna i Östergötland 1595-1596: hans medverkan i upplösningen av Birgittas klosterstiftelse i Vadstena 1595 utfördes säkerligen i lutheransk-ortodox övertygelse; visitationerna i stiftet ådrog sig allmänt missnöje. På nytt kastade sig Angermannus in i politiken: 1596 avgav han trohetsförsäkran till Sigismund och underlät att signera ständernas försvarsskrift för hertig Karl 1598. Hans suspension var oundviklig. Den utformades i två steg: dels avsattes han av "lilla ständermötet" i Stockholm i slutet av år 1598, dels och slutgiltigt vid herredagen i Jönköping i februari 1599.

Efter en tid i fängelse i Stegeborg, ytterligare en tid under drägligare villkor i Örebro, återkom Angermannus till Stockholm, varifrån han 1602 överfördes till Åbo. Nya rättegångar följde så slag i slag i takt med att nya brev kom i dagen. Domen föll hård

över Angermannus' kyrkliga och politiska verksamhet, och från sommaren 1606 tycks han ha hållits fängslad. Hans egendom konfiskerades.

Döden synes ha inträffat i slutet av 1607 eller alldeles i början av 1608 att döma av den anteckning Karl IX gjorde i sin almanack den 30 januari 1608: "Fick iagh wette, att mester Abram war affsämnet, en orolig man, Gudh vpuecke kräppen till salighet."

Ärkebiskop Abrahamus Andreae Angermannus ligger begravd i Kärnbo kyrka vid Gripsholm.

Litteraturförteckning

- "Abrahamus Andreae Angermannus" i Svenskt Biografiskt Lexikon, 1.
- De Brun, M., Svenska studenter..., Stockholm 1926.
- Collijn, I. Sveriges bibliografi intill år 1600, II-III, 1927-1933.
- Göransson, S., De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformationstiden till frihetstiden, Uppsala 1951.
- Holmström, O., Ärkebiskop Abrahams räfst. (Skrifter utg. av kyrkohistoriska föreningen, 4:1.) Stockholm 1901-1902.
- Niléhn, L., Peregrinatio academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet, Lund 1983.
- Ohlsson, R., Abraham Angermannus. En biografisk studie, Stockholm 1946 (och där anförd litteratur).
- Schüeck, H., Svensk Litteraturhistoria, I, 1890.

LARS NYSTRÖM

Alg, lagga och natt(e)

Tre sältermer och deras etymologi

För sälar av olika kön, arter och åldrar finns ett fyrtiotal termer belagda i finlandssvenska och estlandssvenska dialekter.¹ I det följande skall tre etymologiskt intressanta termer behandlas.

Alg är i Österbotten en vanlig benämning på sälhanen (Sideby, Petalax, Bergö, Malax, Korsnäs, Replot, Björkö, Munsala). Svenska akademiens ordbok (SAOB) anför ett enda belägg för ordet. Det är hämtat ur provincialschäfern J. D. Cneiffs Berättelse om Skäl-Fänget i Österbotten (*Kungl. Vetenskaps Akademiens Handl.* 1757, s. 178), där det sägs: "Skälhannarne varda kallade Algar." SAOB har ingen etymologi för ordet och förmodar att det numera är utdött. Det är känt även från Holmön i Västerbotten, där det förekommer i den svaga formen *alje*. Enligt O. Holm (*De bottniska själarnas levnadsvanor, i Västerbotten* 1923, s. 86) nyttjas där också uttalsformerna *ålja* och *alu*. S. Ekman nämner termerna i *Norrlands jakt och fiske* i förbindelsen *morsa och alge* 'sälhona och sälhane'.

Asbjørn Nesheim ger i uppsatsen *Kielellinen lisä lappalaisten hylkeenpyynnin historiaan* (i *Virittäjä* 1952, s. 174) en väl motiverad etymologi för ordet. Enligt honom förekommer subst. *alge* i olika lapska dialekter i betydelsen 'pojke, ungarl; gift ung man' och *moar'se* i innebörden 'fästmö, käresta' (jfr också H. Grundström, *Lulelappsk ordbok* I, 17 b och T. I. Itkonen, *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja*, 9 b). De motsvarande benämningarna i finskan är *ylkä* och *morsian*.

Vi har alltså här att göra med två noaord för djur, vilka jägarna velat stå på god fot med och därför kallat 'brudgum' och 'brud'. Inlåningen i svenskan måste ha skett i en tvåspråkig miljö, där

lappar och svenskar umgåtts med varandra. Lapparna var förr kända som skickliga säljägare och har säkert varit svenskarnas läromästare. De österbottniska jägarna har lånat termen *alg* av norr- och västerbottningar. Ordet ingår även i sammansättningen *vikaralg* (Replot).

Lagga, som beteckning för sälhonan, är även det österbottniskt, men har inte lika vid utbredning som sälhanebenämningen *alg* (Petalax, Korsnäs, Bergö, Sideby, Replot). Det förekommer ofta i förbindelsen *algen och laggan* 'sälhanen och sälhonan'.

Ordet är uppenbarligen besläktat med *lagg* 'laxhona' (Nederluleå). Båda dessa djurhonor kan tänkas ha fått sitt namn av de stötvisa, skubbande rörelser, som är kännetecknande för dem. Sältermen *lagga* kan sålunda tolkas som en avledning till det i norska dialekter belagda verbet *lagga* 'gå smått och jämnt'. Detta är antingen ett slags intensivbildning till verbet *liggja* och identiskt med bornh. *lagga* i uttr. *gå og lagga* 'gå och driva, vara slö' eller en intensivbildning till ett fornisländskt *lag* 'hugg, stöt', jfr Alf Torp, *Nynorsk etymologisk ordbok*, 1963, s. 360 a.

Ett intressant exempel på ett ord som från nordiska språk inlånat i finskugriska språk och därefter i annan form återinlånat i ursprungsspråket utgör *natt*, *natte*, som används om ungsälar av olika slag. Som enkelt ord är det belagt på Runö i Estland, där det används om en liten säl, en halvårsgammal ungsäl.

Ordet ingår också i sammansättningarna *gråkarlsnatt* 'ung gråsälshanne' (Runö), *själanatt(e)* 'sälhanne' (Nagu) och *vikar-natt(e)* '(ett- och tvåårig) vikare' (Korpo, Houtskär), 'sälhanne' (Nagu) samt har avledningen *nattare* 'liten säl' (Ingå). Som förlädd finner vi det i sammansättningen *nattaskinn* 'skinn av liten säl' (Ingå).

Sälbenämningen *natt(e)* finns inte belagd i rikssvenska dialekter. Däremot är ordet utbrett på finsk-ugriskt språkområde: finska *natti* 'skäl af minsta sorten' (E. Lönnrot, *Finsk-svensk ordbok*), estniska dialekter *natt*, *nadu* '(ettårig) säl', *nätt*, *nätту* 'liten mörkhårig säl', (F. J. Wiedemann, *Eesti-saksa Sõnaraamat*, A. Saareste, *Leksikaaliset vahekordadest eesti murretes I*, Y. H. Toivonen, E. Itkonen & A. Joki, *Suomen kielen etym. sanakirja II*), liv. *nať* 'vikarsäl' (L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch*). I

estniskan förekommer ordet även med stamvokalen *o*: *nott*, *ran-nanott*, *merenott* 'die kleinste Art Seehunde' (Wiedemann).

I estniskan kan *natt* och *nott* betyda även kloss, knöl, kula och klump (Wiedemann; O. Looorits, *Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern*). De estniska och liviska sälbenämningarna har sålunda uppstått enligt samma mönster som isländska *kobbi*, svenska *kubb-* i *kubbsjäl* och svenska *kut*, vilka alla har grundbetydelsen 'klump, knöl'.

R. Nirvi, som behandlar *natt* (i *Sanakieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*, s. 168 ff.), kommer inte fram till någon etymologi för det, utan konstaterar i slutet av sin ordartikel att liv. *naā'* och estn. *natt* (m.fl. former) uppenbarligen inlånats från de estlandssvenska målen och fi. *natti* från finlandssvenska dialekter. Den finska etymologiska ordboken, *Suomen kielen etymologinen sanakirja*, anser likaså att de finska och estniska formerna möjligen inlånats från svenskan, men att det svenska ordets ursprung är oklart.

Om man utgår från betydelserna 'kloss, knöl, kula, klump' hos de estniska orden, kan man komma fram till en etymologi för subst. *natt*. Liknande betydelser har nämligen sv. dial. *knatt(e)* 'bergspets; småväxt person, liten gosse; litet djur av undersät-sig växt; liten kutting; mindre sten; liten sup', vilka alla utvecklats ur grundbetydelsen 'något sammanpressat, hoptryckt'. Man kan anta att detta nordiska ord inlånats i finskan och estniskan, där det ljudlagsenligt fått formerna *natti* resp. *natt*. Det östsv. *natt(e)* har sedan återlånats från estniskan (eller möjligen finskan).²

Noter

- 1 Nyström, Lars, Studier över säljaktstermer i finlandssvenska folkmål I. Otryckt. Helsingfors 1969.
- 2 Etymologin för det finska ordet *natti* har jag behandlat i uppsatsen *Nattisanan etymologiasta* (i *Virittäjä* 4, 1970).

KARIN SNELLMAN

Erik Nordberg

En norrlandsforskare av rang

Vi lever i en tid då historieintresset märkbart ökar. Forskare och lekmän vill t.ex. ofta veta mera om den egna hembygdens städer och byar, gårdar och släkter. Inte minst vid universitetets *Forskningsarkiv* ser vi dagliga bevis på detta. Vårt historiska källmaterial, på såväl mikrofilm som fiche, rörer allt större uppmärksamhet och stimulerar till vidgade studier. Vårt gängse handskriftsmaterial i form av dokumentinsamlingar, framför allt förknippade till olika personer från skilda tider, ökar både i omfattning och användning. Genom den satsning, som de senaste åren gjorts på Forskningsarkivet, har det ju också varit möjligt att på ett helt annat sätt än tidigare sprida kännedom om allt det material, som arkivet förvaltar. Att nu även här i Oknytt få tillfälle att presentera en stor och rikhaltig norrlandssamling, som kommit i arkivets ägo och nu ordnats upp, är mycket glädjande.

Erik Nordberg var en person, som i ovanligt hög grad ville veta mera om den bygd, där han kom att leva och verka i nära trettio år. I sin dagliga gärning som präst i Arjeplog kom han i kontakt med den vidsträckta socknens samer och nybyggare. Han såg hur det kyrkliga livet där uppe fungerade, hur samerna levde och hur barnens undervisning i kristendomsläran bedrevs i skolorna och bland konfirmanderna. Han ville veta, hur denna bygd en gång hade kristnats och hur kristendomen hade spritts bland befolkningen under seklernas lopp. Sedan hans intresse väl var väckt kring Arjeplog och dess historia, förde forskningen honom vida ut över sockengränserna. Den kom att omfatta hela Övre Norrland och ta sin utgångspunkt i landsdelens allra äldsta tid.

Bild 1. Kyrkoherde Erik Nordberg (1896–1971).

Erik Nordberg var själv genuin norrlänning och därtill prästson. Han var född 1896 i Bjärträ i Ångermanland. Hans far, Fredrik Nordberg, var kyrkoherde där och känd bland annat för sin musikaliska verksamhet som studentsångare i Uppsala. Erik hade ärvt hans vackra sångröst och ansågs på goda grunder kunna ägna sig åt operasång. Men det blev prästkallet, som tog överhanden. Han studerade i Härnösand, blev student i Uppsala 1914 och fil. kand. där 1919. Teol. kand.-examen avlade han 1923 och prästvigdes samma år för Luleå stift. Att det ej blev vigning i hembygdens stiftsstad Härnösand, berodde på, att han under studieåren i Uppsala fått ett stipendium för att lära sig finska språket. Stipendiebestämmelsen var, att innehavaren efter sin examen först måste tjänstgöra några år i lappmarken eller finnbygderna. För Erik Nordbergs del blev det alltså lappmarken, och efter en tid i Jukkasjärvi och Vittangi kom han till Arjeplog 1927. Först 1953 bröt han upp från Norrbotten för att tillträda kyrkoherdetjänsten i Sollefteå. Där verkade han i åtta år intill sin pensionering 1961. Nu, när mera tid fanns till förfogande för forskning, ljöd locktonerna från de stora arkiven och biblioteken än starkare. Med familjen flyttade Nordberg till Uppsala, sin gamla studiestad. Ytterligare tio år fick han där för sitt energiska forskningsarbete. Han avled den 18 februari 1971, verksam in i det sista.

Några år före sin död hade Nordberg inlett ett samarbete med Skytteanska samfundet i Umeå. I samfundets skriftserie förberedde han en publicering av första delen av den kommenterade dokumentsvit rörande kyrka och skola i den svenska Lappmarken, som han under alla åren hade byggt upp. Första delen sträcker sig från äldsta tid till 1650. Nordberg hann dock inte själv avsluta redigeringsarbetet. Efter 1971 övertogs det av forskare vid Umeå universitet. I samband därmed överlämnade hans hustru, Eva Nordberg, hela hans efterlämnade arkiv till universitetet. Källpublikationen trycktes som nummer 11 i Skytteanska samfundets handlingar 1973. Efter publiceringen överfördes Nordbergs arkiv till Universitetsbiblioteket för vidare beforordran därifrån till Forskningsarkivet 1986.

Sammantaget omfattar arkivet drygt 10 hyllmeter. Personal för

uppdning fanns ej under tiden vid Universitetsbiblioteket. Förfrågningar om dess innehåll kom dock från flera forskare under årens lopp. Arkivet fick därför högsta prioritet när arbetsinsatserna kunde öka i Forskningsarkivets regi. Det föll då på min lott att sammanställa arkivförteckningen. Den blev klar i maj 1988 och för att få Nordbergs arkiv väl känt, fick den ingå som nummer 4 i Forskningsarkivets rapportserie SCRIPTUM. Ett urval nummer ur denna arkivförteckning redovisas dessutom nedan efter Erik Nordbergs bibliografi.

Materialet i samlingen utgörs främst av excerpter från nordiska och tyska arkiv. Dokumenten är först avskrivna för hand och därefter i regel renskrivna på maskin i minst tre exemplar. Vissa viktiga handlingar och ibland hela handskrifter från arkiv och bibliotek finns dessutom som fotokopior. Under genomgången visade det sig, att Erik Nordberg även varit begåvad med stort ordningssinne. I de otaliga pärmarna, lådorna, blocken och mapparna härskade en sträng systematik. Sina tre renskrivna kopior hade han med stor precision fört till det tiotal centrala ämnesområden, kring vilka hans forskning kretsade. En systematisk uppställning av förteckningen var därför redan från början given.

Några av Nordbergs forskningsområden skall jag här närmare presentera. Den *centrala huvudserien* av kommenterade dokument rörande kyrka och skola har redan nämnts i samband med Skytteanska samfundets publicering av den första delen fram till 1650. Nordbergs ambition var, att denna svit skulle föras fram till ca 1750. I arkivet finns också allt detta material i så gott som färdigt skick i kronologiskt ordnade pärmar. Det är en mäktig actasamling, som här framträder. Centrala frågor är kristnandet och samernas reaktioner, missionärers och prästers liv och verksamhet, centrala myndigheters beslut och ämbetsutövning, byggandet av kyrkor och skolor, undervisning och bokutgivning samt sociala missförhållanden i utvecklingens spår. Till synes har Erik Nordberg i arkiven excerpterat allt väsentligt kring dessa teman.

Två viktiga samlingar vid sidan av huvudserien är *Lappsolor* och *Kyrko- och skolreglementen*, där särskilt den första är mycket omfattande. Nordberg utgav 1955 en gedigen historik

på drygt 400 sidor om Arjeplogs lappskola. Hans forskning sträckte sig dock till att omfatta hela det svenska lappskoleväsendets ursprung och utveckling. I ett utarbetat manuskript följer han detta fram till ca 1740. Speciell uppmärksamhet ägnar han som sagt också alla de reglementen, som avlöser varandra både på kyrko- och skolfronten. Här har han sträckt sitt forskningsnit ända fram till 1900-talets början.

Möjligheterna att ta sig fram över de norrländska öde vidderna i gammal tid, när alla nya idéer skulle omsättas i praktiken, är ett kapitel för sig. Även Nordberg tyckte så och fångades av kommunikationsväsendets organisation i Övre Norrland. I ett särskilt manuskript med tillhörande excerpter under rubriken "Malmforor och borgarlass" utreder han samernas lagstadgade *skjutsväsen* under seklernas lopp. Där penetreras såväl bruks- och prästskjutsen, som skol-, krono- och borgarskjutsen, med stor noggrannhet.

Materialet märkt *Trolldom* röner alltid en speciell uppmärksamhet bland arkivets besökare. Här har Nordberg i ett utarbetat manuskript med titeln "Trolldomsrannsakingarna i Lappmarken 1649–1739" samlat och kommenterat främst protokoll ur Lappmarkens domböcker rörande allehanda trollkonster m.m. som lagts samer till last vid rättsvårdande instanser. Här kan man t.ex. läsa om spåtrummor, förgörelser av folk och få, skattsökning, avguderi och gudsförsmädelser. Alla mål finns sammanförda i ett överskådligt register med uppgift om tid och plats för rannsakingarna. Till denna domstolskrönika har han också utarbetat tre resonerande översiktskapitel om tidens lagar och författningar, rättsväsendets organisation och Lappmarkens domböcker.

Den välkände prosten i Umeå landsförsamling *Nils Nilsson Grubb* (1681–1724) har Nordberg ägnat sig åt med speciellt intresse. Han utreder Grubbs liv och verksamhet från födelsen i Umeå, över hans studieår i Uppsala, Tyskland, Holland och England, till hans återkomst och död som kyrkoherde i Umeå. Grubbs besvärligheter med kyrkodisciplinen i Umeå med omnejd, det s.k. "owäsendet", följs i officiellt material från skilda arkiv, liksom i Grubbs egna skrifter och skrivelser. Bland do-

kumenten finns även Grubbs övriga verk i skilda ämnen, såväl i form av fotokopior som i avskrifter på maskin. Det är en heltäckande bild av denne oräddde föregångsman — vars inflytande var stort även på kyrko- och skollivet i hela Övre Norrland — som Nordberg här presenterar.

Sist men inte minst finns alla dokument rörande *Arjeplog*. Utöver sin bok om lappskolan sammanställde Nordberg hela socknens kyrko- och skolhistoria i ett nära nog färdigt manuskript. Denna historik går ända in på 1900-talet. I särskilda pärmar har han dessutom samlat handlingar rörande folkskolorna, samt excerpter ur tings- och sockenstämmoprotokollen. Många kartor, ritningar och fotografier från Arjeplog och dess omgivning är också.

Ur sitt rika material hämtade Erik Nordberg stoff till sina vetenskapliga uppsatser i skilda tidskrifter. Särskilt aktiv medarbetare var han i *Forum Theologicum*, som är Härnösands stifts teologiska sälls kamps årsbok. Enligt vad jag har kunnat finna, omfattar hans produktion, vid sidan av ovan angivna böcker, följande tio uppsatser i kronologisk ordning:

- Per Högström och borgarskjutsen. (Från bygd och vildmark 31 [1944], s. 120–147.)
- Om lapparnas brudköp. Ruta-seden hos arjeplogslapparna. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 71 [1948], s. 1–33.)
- Petrus Læstadius som skolreformator. (Forum Theologicum 13 [1956], s. 83–113.)
- Sundelinska prästsläktens stamfader. (Forum Theologicum 15 [1958], s. 65–96.)
- Prosten Nils Grubb och själavården bland lapparna. (Forum Theologicum 16 [1959], s. 52–94.)
- Petrus Læstadius' brev till Aug[ust] von Hartmansdorff. (Forum Theologicum 18 [1961], s. 115–137.)
- Lars Levi Læstadius' förslag om skolstugor. (Forum Theologicum 23 [1966], s. 50–71.)
- Specimen Novi Testamenti Lapponici. Provtryck år 1715 av Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet till lappiska samt skriftväxlingen mellan Georg Wallin i Härnösand och lapp-

Bild 2. Arjeplog 1893. Ur Erik Nordbergs samling. Forskningsarkivet 25:63.

marksprästerna om lapsk ortografi. Grammatikprov. Ordlista. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 92 [1969]. B. 66. 71 sidor.)

De tio Israel-stammarnas öde. I. (Forum Theologicum 28 [1971], s. 20–47.)

De tio Israel-stammarnas öde. II. (Forum Theologicum 29 [1972], s. 88–103.)

Alla de långt gångna manuskripten, som finns i Nordbergs samling, tyder på att han hade för avsikt att ägna sig åt ett aktivt publiceringsarbete under 1970-talet än tidigare. Dessa planer avbröts dock mycket abrupt, när pennan föll ur hans hand den dagen i februari 1971. En gång tidigare i livet hade

han också varit nära att överge sitt mödosamma forskningsarbete. Det var 1954 när han på ett tåg mellan Härnösand och Stockholm glömde sin portfölj och sin vintermössa. Portföljen innehöll två års trägna arkivstudier. Han fick den aldrig tillbaka. Det dröjde en tid innan chocken hade lagt sig och motståndet att börja på nytt hade sjunkit undan. Men han kom tillbaka, och det med full styrka, under sina sista levnadsår.

I raden av framstående norrlandsforskare har Erik Nordberg sin givna plats. Det känns mycket tillfredsställande att nu genom en arkivförteckning kunna erbjuda forskarna en mera lätthanterlig väg in i hans efterlämnade livsverk. Samstämmiga röster förkunnar, att vägen leder fram till en guldgruva.

Biografica om Erik Nordberg finns i *Handlingar rörande prästmötet i Luleå 1971*. Minnesanteckningar, s. 329 f. (Sandberg), *Härnösands stifts prästmöteshandlingar 1976*, s. 202 f. (Ericsson) och *Luleå stifts herdaminne*, Umeå 1982, s. 411.

Kyrkoherde Erik Nordbergs arkiv på Forskningsarkivet vid Umeå universitet. Ett urval handskrifter

Kronologisk huvudserie 1600–ca 1750

Manuskript (maskinskrivet) till Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet. Samlade och utgivna av Erik Nordberg. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. 11.) Umeå 1973. 400 sidor. (Omfattar 1600-talets första hälft.) *Handskr.* 25:1.

Manuskript (maskinskrivet) till ytterligare en planerad del av ovanstående arbete. Omfattar 1600-talets senare hälft. *Handskr.* 25:2.

Kronologiskt register till befintliga excerpter 1419–1716. *Handskr.* 25:3.

Manuskript. Maskinskrivet. Fortsättning av Handskr. 25:1-2. Åren 1700-1723. Förordningen år 1723 om lappländarnas flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten. *Handskr. 25:4.*

Manuskript. Maskinskrivet. Fortsättning av Handskr. 25:4. Åren 1724-ca 1729. *Handskr. 25:5.*

Manuskript. Maskinskrivet. Fortsättning av Handskr. 25:5. Åren ca 1730-ca 1737. *Handskr. 25:6.*

Lappskolor

Förlaga till manuskriptet för Nordbergs bok: Arjeplogs lappskola. Tryckt 1955. [Årsböcker i svensk undervisningshistoria. 34 (1954).] *Handskr. 25:15.*

Renskrifter på maskin jämte diverse fotostater av officiella skrivelser från skilda arkiv rörande lappskolor ca 1722-1745. *Handskr. 25:17.*

Fotostatkopior och avskrifter för hand från skilda arkiv rörande lappskolor från 1730- och 1740-talen. *Handskr. 25:18.*

Preliminärt manuskript till Kyrka och skola i svenska lappmarken 1700-1723. *Handskr. 25:19 a-b.*

Fortsatt manuskript till Kyrka och skola i svenska lappmarken 1724-1730. *Handskr. 25:20.*

Fortsatta renskrifter till Kyrka och skola i svenska lappmarken 1729-1739. *Handskr. 25:21 a-b.*

Fortsatta renskrifter till Kyrka och skola i svenska lappmarken ca 1728-1740. *Handskr. 25:22.*

Visitationer och berättelser

Excerptpärm. Övervägande maskinskrift. Dokument enligt följande grupper: Kyrkohärbärgen—Petrus Asp om kyrkohärbärgen—Visitationer i Åsele—Visitationer i Lycksele församling—Visitationer i Pite lappmark—Visitationer i Jokkmokks pastorat—Prosten Henrik Forbus visitation i Torne lappmark år 1716—Nils Sternels rapporter 1729 och 1732. *Handskr. 25:24.*

Kyrko- och skolreglementen

Excerptpärm. Olika reglementen 1745–1896. Maskinskrivna. *Handskr. 25:29.*

Missionärer

Maskinskrivet manuskript. Kommentarer och excerpter. Rubrik: Kyrkominister i svenska lappmarken 1741–1761 eller "Missionärer" i svenska lappmarken 1741–1761. *Handskr. 25:35.*

Skjutsväsen

Maskinskrivet manuskript till arbete med rubrik: Malmforor och borgarlass. Dokumentarisk framställning om lapparnas skjutsning i äldre tid vid bergverken, om deras transporter av borgarnas varor (borgarskjutsen), om deras skjutsning av domare, fogde m.m. (kronoskjutsen) samt om prästskjuts särskilt i Pite lappmark. *Handskr. 25:40.*

Trolldom

Maskinskrivet manuskript med excerpter. Rubrik: Trolldomsrannsakningar i Lappmarken 1649–1739. Del 1 och 2. Tillsammans 397 sidor. Med kronologiskt excerptregister. *Handskr. 25:43 a–b.*

Nils Nilsson Grubb

Pärm innehållande excerpter av officiella skrivelser ur skilda arkiv rörande "Det så kallade owäsendet i Religion och Kyrckio-Disciplin..." — Nils Grubbs sannfärdiga berättelse om "Owäsendet" tryckt i Stockholm 1721. — Nils Grubbs "Företahl till Hela den Christliga Församlingen i Sweriges Rike." Från den 28 februari 1723. (Handskr. i KB med accessionsnummer A 998.) — Grubbs Förklaring till Luthers lilla katekes. *Handskr. 25:47.*

Pärm innehållande Prosten Nils Grubbs skrifter: "Lediga stunders tidsfördrif" och "Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse". *Handskr. 25:48.*

Pärm: Fortsättning av Handskr. 25:48. Nils Grubbs skrifter: "Via brevissima ad solidam sapientiam." (Grubbs studievägledning.) Handskrift år 1720. "En dubbel Spegel". Handskrift år 1720. "Theologien på swänska". Handskrift ca år 1720. *Handskr. 25:49.*

Arjeplog

Manuskript. Rubrik: Arjeplogs socken. Anteckningar av Erik Nordberg. *Handskr. 25:50.*

KARIN SNELLMAN

Handskrifter vid Forskningsarkivet, Umeå universitet

En översikt

- 1 Författaren Gustav Hedenvind-Eriksson (1880–1967): Sex brev till G. O. Adelborg. (Orig.)
- 2 Johannes Eklund (1890–1954): Lapsk ordlista. (Orig.)
- 3 Gustavianska samlingen i Uppsala UB. (Mikrofilm.)
- 4 August Strindberg (1849–1912): Ett drömspel. (Manuskript. Fotokopia av orig. i KB.)
- 5 August Strindberg (1849–1912): Förspel till Drömspelet, Korridor dramet. (Manuskript. Fotokopia av orig. i KB.)
- 6 Nils O:son Gadde (1834–1904): Islandsresa 1857. (Kopia. Maskinskrift.)
- 7 Arkeologen Gustaf Hallströms (1880–1962) arkiv.
- 8 Grosshandlaren Svante Lundelis (1894–1971) arkiv.
- 9 Överläkare Sven Ekvall (1890–1973): Minnen av Helmer Osslund. (Maskinskrift. Kopia.)
- 10 Erik Johan Stagnelius (1793–1823): Manuskript. (Fotokopior av orig. i Kalmar.)
- 11 Tal- och sångpjeser. Uppförda 1863–1913. Upptecknade av Emil Michal. (Kopia av orig. på Drottningholms teatermuseum.)
- 12 Professor Christopher Jacob Boström (1797–1866): Föreläsningar. Anteckningar av E. Waldenström. (Orig.)
- 13 Professor Karl Pontus Wikner (1837–1888): Föreläsningar 1869. Anteckningar av C. N. Pahl. (Orig.)

- 14 Westerbottens Regementes rulla 1821. (Originaluppteckning.)
- 15 Upsala Botaniska Trädgårds medicinalväxter 1875. Upp-tecknade av R. F. Fristedt. (Orig.)
- 16 Professor Carl-Herman Hjortsjö: Erik XIV-undersökningen 1958. (Stencil. Kopia.)
- 17 Överintendent Fredrik Samuel Silfverstolpe (1769–1851): Embets-anteckningar 1813–1836. (Avskrift av orig. i Näs, Uppland.)
- 18 Konstnären Thor Christoffersson (1910–): Manuskript rörande samerna och Nordkalotten m.m. (Kopior.)
- 19 E. Holmström (1777–1847): Berättelse öfver Lappmarkens äldsta inbyggare. (Avskrift av orig. i KB.)
- 20 Minnesbok från ett kloster i Solovetsk. (Orig.)
- 21 Torbjörn Lodén: PM angående kinesiskt biblioteksväsen. (Kopior av orig. i UD.)
- 22 Biografiska meddelanden ang. Doktor Daniel Erik Næzén (1752–1808) och orgelbyggaren J. G. Ek (1805–1877). (Stencil.)
- 23 Diverse handlingar.
- 24 Vattenbyggnadsingenjören Johan Fredrik Cornells (1837–1912) arkiv.
- 25 Kyrkoherde Erik Nordbergs (1896–1971) arkiv.
- 26 Vakant.
- 27 Norrländsk valstatistik 1911–1936. Sammanställd av docent Lars Ricknell. (Orig.)
- 28 Ärkebiskop Kenicius Petrus (1555–1636): Diverse brev. (Fotokopior av orig. i KB och UUB.)
- 29 Överläkare Helge Dahlstedts (1885–1963) arkiv.
- 30–39 Diverse brev,
- 40 Komminister Johan Anders Linders (1783–1877) arkiv.
- 41 Författarinnan Frida Åslunds (1879–1937) arkiv.
- 42 Landshövding Gustaf Lorentz Munthe (1809–1889): Diverse norrländska handlingar. (Orig.)
- 43 Anteckningar av och om Kata Dalström (1858–1923). (Fotokopior av orig. i Arb. rör:s arkiv.)

- 44 Läkaren Magnus af Pontin: Åminnelsetal över professor Olof Swartz (1760-1818). (Kopia av orig. i KB.)
- 45 Katalog över professor Olof Östergrens boksamling. (Orig.)
- 46 Telegram från TT 1939-1946. (Kortregister Kopia.)
- 47 Kyrkoherde Johan Ulrik Bjurbergs (1851-1931) arkiv.
- 48 Komminister Pehr Stenberg (1758-1824): Dagböcker. (Avskrift av orig. i KB.)
- 49 Adjunkten Edvard Mauritz Waldenström (1827-1897): Dagbok 1855. (Orig.)
- 50 Svenska Missionssällskapets verksamhet i Lappmarken 1830-1960. (Orig.)
- 51 General Gustaf Wachtmeisters arkiv. (Ca 1770-1815.) (Fotokopior av orig. på Christineholms gård, Södermanland.)
- 52 Bergsrådet Carl Magnus Robsahms Dagbok under resor i Vesterbotten och Lappmarken 1797-1800. (Mikrofilm av KB Handskr. M 200.)
- 53 Professor Olof Peter Swartz' Dagbok öfver min resa till Lappmarken 1780. (Mikrofilm samt papperskopia av KB Handskr. M 205.)
- 54 Komminister Johan Herman Unæus (1837-1890): Predikningar. (Orig.)
- 55 Konstnären Helmer Osslunds (1866-1938) arkiv.
- 56 Författaren Helmer Grundströms (1904-1986) arkiv.
- 57 Trondheim Politikammer. Register till protokoll över utvandrede personer 1867-1890. Utlendinger. (Papperskopia av mikrofilm.)
- 58 Carl von Linné, Iter Lapponicum 1732. (Fotografiska blad av originalmanuskriptet i Linnean Society, London.)
- 59 Johannes Thomæ Bureus (1568-1652): Sumlen. (Mikrofilm samt papperskopia av KB Handskr. F.a.12.)
- 60 Överläkare Sven Ekvall (1890-1973): Sjukdoms- och sjukvårdsförhållandena i Västerbotten med dess lappmarker intill 1800-talets början jämte drag ur landsändans historia. 1971. 13 bd. (Kopia av maskinskrivet orig.)

Aktstycken och meddelanden

Vad som är nytt nu är snart historia och måste dokumenteras

I Vännäs kulturnämnds reglemente står bl.a. följande:

Kulturnämnden skall

- verka för bevarande, vård och lämplig användning av byggnader, anläggningar och miljöer av kulturhistoriskt och estetiskt värde
- stödja lokalhistorisk forskning och hembygdsvårdande verksamhet
- medverka till att äldre tiders kultur tas tillvara och levandegörs.

Hur har man då arbetat för att nå dessa mål? Jag skall här försöka ge en överblick över vad som hänt de senaste femton åren när det gäller att dokumentera bygdens historia.

Att söka sina rötter har alltid intresserat människor men man kan nog säga att detta intresse ökade på 1970-talet. En bidragande orsak var förmodligen att de mikrofilmade kyrkoarkivalierna gav "vanligt folk" tillgång till arkivmaterial — nu blev det möjligt att gå till sitt eget bibliotek och "beställa hem sin släkt".

I Vännäs inköpte biblioteket sin första läsapparat 1978 och började köpa in mikrofilmade kyrkoarkivalier, först från de egna församlingarna och sedan från grannförsamlingarna i allt vidare cirklar. Ganska snart byttes mikrofilmen mot microfiche. Dessa köptes från SVAR (Svensk arkivinformation) i Ramsele. Sedan ett par år har alla bibliotek i Västerbotten dessutom avtal med SVAR om lån av mikrofilmade arkivmaterial.

Vid mitten av 70-talet fanns en fotosamling på biblioteket i Vännäs. Kulturnämnden hade i början av decenniet samlat in gamla fotografier, som fanns i kommuninvånarnas ägo. Negativen finns på läns museet och den som så önskar kan — mot kostnad — beställa ett foto ur samlingen.

Fotosamlingen har 1987 utökats med en fotodokumentation av det gamla ladulandskapet i Vännäs. Denna dokumentation gjordes så att säga "i sista minuten" eftersom den stora snömängden under vintern 87–88 innebar att många av ladorna rasade ihop.

Bild 1. Isupptagning vid Lönnbäcken. Från fotosamlingen vid Vännäs bibliotek.

Vännäs kommuns historia, den hembygdsbok som utkom till kommunens 150-årsjubileum 1984, hade knappt tryckts förrän kulturnämnden var igång med nästa projekt — en inventering av äldre bebyggelse i kommunen.

Byggnadsvårdsåret 1975 hade visserligen ökat medvetandet om värdet av att bevara gammal byggnadskultur, men kulturnämnden ville gärna få en samlad kunskap om vad som fanns, och vad som var värt att bevara. Inventeringen, som påbörjades 1985, har utförts i etapper och sista etappen blev klar sommaren 1988. Resultatet skall här efter utvärderas och meningen är att material från utvärderingen skall komma med i den översiktsplan som kommunen i enlighet med den nya plan- och bygglagen skall utarbeta, där även kulturvärden skall komma med i planeringen.

I början av 80-talet fotograferades alla bönhus i kommunen, både exteriör och interiör med altartavlor. Kulturnämndens dåvarande ordförande, Agnes Klementsson, åkte själv runt i byarna med en fotograf och skrev ned uppgifter om varje bönhus. Dessa foton finns nu på biblioteket och lånas ut till intresserade.

Rieck-Müllers villa (Fagerlid), Vännäs.

Bild 2. Rieck-Müllers villa Fagerlid i Vännäs. Från fotosamlingen vid Vännäs bibliotek.

En insamling av visor från Vännäs har också påbörjats.

På biblioteket i Vännäs har man sedan länge samlat litteratur om kommunen och länet. Medvetandet ökade om värdet av att det lokala biblioteket åtog sig att bevaka lokal litteratur. Materialet samlas i pärmar och numreras löpande och samlingen uppgår idag till ett 70-tal nummer. För att göra samlingen tillgänglig för allmänheten har den numera katalogiserats och försetts med systematiskt och alfabetiskt register, som kan spridas till bibliotek och skolor.

Vännäs historia sedan 1920-talet finns också dokumenterad i klippsamlingar. K. A. Johansson, kommunalpolitiker och riksdagsman från Vännäs, samlade under sina år som aktiv politiker tidningsklipp, främst om kommunala frågor i Vännäs. Ett antal pärmar med hans urklipp, omfattande åren 1920–1951, finns bevarade på biblioteket.

I kommunens arkiv finns dessutom urklipp från 1958 och framåt, tyvärr dock med vissa luckor under 60-talet. Från 1970 är samlingen komplett och kommunens personal samlar fortlö-

pande artiklar om Vännäs i lokaltidningarna Västerbottens Folkblad och Västerbottens-Kuriren.

Tyvärre ser man vid en genomgång av senare års klipp att t.ex. kommunpolitiken hamnat i skymundan till förmån för mer uppseendeväckande händelser och att större och analyserande artiklar har försvunnit och ersatts av korta "snuttar". Nyare tiders beslutsprotokoll ger inte heller lika mycket "kött på benen" som de gamla diskussionsprotokollen.

Kommunens klippsamling finns, som nämnts, i kommunens arkiv, men om någon är intresserad av att ta del av innehållet finns det möjlighet för biblioteket att låna in de aktuella pärmarna.

Västerbottenssamlingen har från och med 1988 fått ett eget rum i Vännäs kommunbibliotek — Västerbottensrummet. I anslutning till detta finns läsapparater för släktforskning och därför har även mikrofilm material för detta ändamål placerats i Västerbottensrummet, något som rönt stor uppskattning bland släktforskare. Ofta är det ju så att man samtidigt med sin släktforskning läser om bygdens historia för att bilda sig en uppfattning om den miljö och det samhälle som förfäderna levde i. Att böckerna och de mikrofilmade arkivalierna står sida vid sida i biblioteket är därför en fördel och gör det lättare för släktforskarna att hitta böckerna — och varför inte för bokläsarna att se möjligheterna till släktforskning.

Så är cirkeln sluten och vi är tillbaka till forskningen, där vi började. Avsikten med att bevara kulturmiljöer och att dokumentera kommunens historia är ju också att ge våra efterkommande, och då inte minst forskare på alla nivåer, tillgång till källmaterial och kunskap om historien.

Ing-Britt Olofsson

GUNNEL HEDMAN

Västerbottenslitteratur på stadsbiblioteket i Umeå

På stadsbiblioteket i Umeå finns sedan några år ett speciellt västerbottensrum för bibliotekets samling av Västerbottenslitteratur. Bibliotekets äldre bestånd och alla nya böcker om Västerbotten placeras här. Samlingen rymmer såväl skön- som facklitteratur och på hyllorna i Västerbottensrummet står idag cirka 2 500 dokument.

Även litteratur som inte får någon större spridning, som inte säljs och distribueras av förlag och bokhandel, söker vi fånga upp. Vi har kontakt med studieförbunden runt om i länet och beställer arbeten som är resultat av studiecirkelns verksamhet. Kommunbiblioteken i Västerbottens län bistår oss i vårt arbete, och ger tips om böcker från den egna bygden. Universitetet, länsstyrelsen och andra officiella institutioner har en rik publiceringsverksamhet och en hel del av denna tror vi oss kunna fånga upp.

Dokumenterna i Västerbottenssamlingen registreras i en databas. I denna databas registreras även artiklar, uppsatser i årsböcker och kapitel ur böcker. Man kan söka på traditionellt sätt, dvs. på författare och titlar. Vidare ämnesindexeras dokumenten. Vi sammanfattar dokumentens innehåll med ämnesord och registrerar dessa i databasen. Ämnesorden kan kombineras med s.k. logiska operatorer, och detta möjliggör sökfrågor som: finns Storuman eller Stensele (ut kommer dokument om Storuman och dokument om Stensele), finns Vilhelmina och fiske (ut kommer dokument om fiske i Vilhelmina), finns Sara Lidman men inte skönlitteratur (ut kommer arbeten av Sara Lidman som inte är romaner).

Ur databasen kan man ta ut listor av olika slag. Man kan söka t.ex. på en viss ort eller ett visst ämne. Sökresultatet kan man sortera i en valfri ordning t.ex. på författare och därefter skriva ut på en printer. Varje år har vi för avsikt att ta ut en bibliografi över det som kommit ut under året. Synpunkter på arbetet med Västerbottenssamlingen och databasen V-sök mottages tacksamt.

Västerbottenslitteratur utkommen 1987

Fackböcker

- Dahlstedt, Karl-Hampus, Från Quartier Latin till Grisbacka: ett urval artiklar i språkvetenskapliga och andra ämnen. Umeå: Två förläggare, 1987. (213 s.: ill.)
- Gustafsson, Gunnel, Decentralisering av politisk makt: en studie av svensk byråkrati i kontakt med sin omvärld. Stockholm: Carlsson, 1987. (171 s.)
- Gyllmo, Märta, Nya vindar över Boksjödalén. Boksjön: M. Gyllmo, 1987. (85 s.: ill.)
- Hansson, Bror, Storumans centrum DÅ och NU. Skisser: Monica Hansson-Sjöberg. Umeå: B. Hansson, 1987. (Ca 50 s.: ill.)
- Hellström, Ivan, Olof Leander Allard: fältjägare och predikant. Uppsala: EFS-förl., 1987. (105 s.: ill.)
- Idhult, Erik, Västerbottens läns makuleringsstämplar, 1819-1986. Umeå: E. Idhult, 1987. (70 bl.: ill.)
- Johansson, Henny, Mitt liv — på livets norrsida eller Flickan från Lillstenträsket. Vindeln: H. Johansson, 1987. (83 s.)
- Källströmer, Lennart, Lillträskets sjösänkingsföretag: en sammanställning. Uppsala: L. Källströmer, 1987.
- Lindmark, Elof, Byarna kring Skellefteå stad. Skellefteå: PUSH-förl., 1987-1988.
- Lövgren, Sture, Att föra idéerna vidare: [En jubileumsskrift med anledning av Västerbottens IOGT-NTO-distrikts 100-årsjubileum 1988.] Umeå: IOGT-NTO, cop. 1987. (35 s.: ill.)

- Norberg, Sture, Bastuträsk by: en liten släkthistoria 1594-1987. Bastuträsk: S. Norberg, 1987. (66 s.)
- Norberg, Sture, Norsjöbor före 1900. Bastuträsk: S. Norberg, [1985-87] (2 vol.)
- Nordberg, Karin, Märkpojarna tar makten: människor och idéer i 20- och 30-talets Holmsund. Umeå: Univ., 1987. (131 s.: ill.)
- Nygren, Lennart, Stekenjokksgruvans betydelse för den kommunala ekonomin i Vilhelmina. Umeå: Univ., 1987. (44 bl.)
- Nygren, Sigrid, Att minnas: [Skellefteå 1932-1987.] Drängs-
mark: Artemis, 1987. (170 s.)
- Salomonsson, Henrik, Sveriges längsta lockout: Ekträsk- och
Lossmenkonflikten 1925-1933. Skellefteå: H. Salomonsson,
1987. (67 s.)
- Stenberg, Pehr, Pehr Stenbergs Umebeskrivning utgiven av Mar-
git Wennstedt. Umeå: Johan Nordlander-sällskapet, 1987.
(374 s.: ill.)
- Söderman, Håkan, Jakt och fångstmetoder i Lappland 1820-
1920. Storuman: Folkhögsk., 1987. (36 s.: ill.)
- Westerdahl, Christer, Et sätt som liknar them uti theras öfriga lef-
nadsart: om äldre samiskt båtbygge och samisk båtthantering.
Umeå: Johan Nordlander-sällskapet, 1987. (117 s.: ill.)
- Öhman, Lennart, Hur sjukvården kom till norr: en kulturhistorisk
skildring med utgångspunkt från mellersta Lappland. Arvids-
jaur: Loanna, 1987. (304 s.: ill.)

*

- Arbetsplatsbibliotek i Skellefteå: erfarenheter från Skelleftepro-
jektet 1983-1985. Redigerad av Greta Renborg; utgiven i sam-
arbete mellan Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala,
Bibliotekshögskolan och Skellefteå kommun. Borås: BHS,
1987. (135 s.: ill.)
- Beredskapsminnen från Björkvattendalen. [Utarbetad av en stu-
diecirkel.] Storuman: Vuxenskolan, 1987. (84 bl.: ill.)
- Boksjödalen förr och nu. [Utarbetad av en studiecirkel i Tärna.]
Storuman: Vuxenskolan, 1986-1987. (2 vol.)
- Energisparkvarter i Umeå. [Erik Högberg...] Stockholm: Bygg-
forskningen, 1987. (130 s.: ill.)

- Ersmark 3/4 mil från Umeå. [Stig Brändström...] Ersmark: Vuxenskolan, 1987. (182 s.: ill.)
- Fiskodling. [Länsstyrelsen Västerbottens län, planeringsavdelningen.] Umeå: Länsstyr., 1987. (44 s.)
- Flyktningbarn i Lycksele: en undersökning av 30 barn och deras familjer. [Lars H. Gustafsson...] Lycksele: Stenbergiska vårdcentralen, 1987. (40 s.: ill.)
- Folkhälsoarbete i Norsjö kommun: befolkningsinriktat förebyggande arbete mot hjärt-kärlsjukdom och diabetes i Västerbotten. Stockholm: Sprit, 1987. (151 s.: ill.)
- Glimtar från Rödåbygdens historia: sägner, händelser, minnesbilder. [Utarbetad av en studiecirkel i Vuxenskolas regi.] Vindeln, 1987. (122 s.: ill.)
- Inventering av flodpärlmusslan. [Länsstyrelsen Västerbottens län, planeringsavdelningen.] Umeå: Länsstyr., 1987. (51 s.)
- Norrlands goda sidor. [Recepten nedtecknade av Carin Hildebrand...] Lidingö: Forsgren prod., 1987. (90 s.: ill.)
- Omsorg till döds: rapport från Kvinnojouren i Umeå, 1979-1986. Umeå, 1987. (240 s.)
- Resan till Tärna: till Stellan Rosén på hans 85-årsdag. Umeå: Västerbottens-Kuriren, 1987 (32 s.: ill.)
- Rundvik: från fiskeläge till industrisamhälle. [Sammanställd och utarbetad av studiecirkeln Gräv där du står Rundvik.] Rundvik: Vuxenskolan, 1987. (191 s.: ill.)
- Slatta fra Wästerbottn: [musiktryck]: 415 spelmanslåtar. [Samlade och kommenterade av K. Gunnar A. Karlsson och Siw Burman.] Umeå: Vuxenskolan, 1987. (362 s.: ill.)
- Sörfors: en förändringens bygd. [Utarbetad av studiecirkeln Sörfors historia; sammanställd av Gun-Mari och Martin Löfqvist.] Sörfors: Vuxenskolan, 1987. (304 s.: ill.)
- Ur askan i elden?: om flyktningdomars identitetsprocess. [Åsa Jonsson...] Umeå: Univ., 1987. (63 bl.)

Skönlitteratur

- Blomqvist, Mona, En berättelse om morfar och Post-Elis från Västerbottens inland vid sekelskiftet. Med bilder av Lisbeth Hillström. Originalupplaga 1987.
- Dahlgren, Eva, Balettresan. Originalupplaga 1987.
- Flemming, Erland, Sediment. Originalupplaga 1987.
- Irdalen, Ingvar, Vildmarks lust och nöd: roman. Originalupplaga 1987.
- Lindgren, Torgny, Ljuset. Originalupplaga 1987.
- Lindström, Rune, Bekännelse. Originalupplaga 1987.
- Lundin, Göran, Döden på Norrbyskär. Originalupplaga 1987.
- Segerståhl, Fredrik, Vintersonat. Originalupplaga 1987.
- Sjutton skrivare. [Anna Björk...] Umeå: Västerbottenförl., 1987.
- Viklund, Birgit, Avgrundsdansen. Originalupplaga 1987.
- Westerlund, Hjalmar, Fältpost 223 20 Litt O.: roman. Originalupplaga 1987.
- Västerbotten berättar: en skrivantologi. Umeå: Västerbottenförl., 1987.
- Öhman, Hillevi, Växtvärk: en bok för barn om vuxna — eller tvärtom. Originalupplaga 1987.

*

Vi är glada över att i Oknytt få publicera den årsbibliografi för Västerbotten 1987, i visst urval, som sammanställts av Gunnel Hedman. Det är en förhoppning att Stadsbiblioteket i samarbete med Johan Nordlander-sällskapet även fortsättningsvis skall kunna publicera årsbibliografier i vår tidskrift. Samtidigt är det sällskapet förhoppning att andra bibliotek, gärna i andra norrlandslän, skall följa Umeå Stadsbiblioteks exempel och i Oknytt publicera dylika årssammanställningar.

Red.

Recension

Kunskap Bildning. En bok om folkbildningsarbetet i Jämtland och Härjedalen under 50 år.
Jämtlands läns bildningsförbund.
Östersund 1988, pris 75:- ill.

År 1988 har Jämtlands läns bildningsförbund funnits i 50 år som ett samverkande organ för folkbildningsarbetet i länet. Detta jubileum har bl.a uppmärksammats genom en skrift på 143 sidor med titeln Kunskap Bildning. En bok om folkbildningsarbetet i Jämtland och Härjedalen under 50 år. Boken har sammanställts av Åke Engström och Elis Svensson, tidigare länsbildningsförbundets ordförande (1967–81) resp. konsulent (1954–79). Nuvarande konsulenten Kjell Wåglin är bokens redaktör, och han har dessutom författat ett avsnitt under rubriken "Mot framtiden".

Bokens titel speglar väl de behov folkbildningsarbetet fyllde för ett halvsekel sedan. Det var ett kunskaps- eller bildningsbehov som drev stora deltagarskaror till bl.a. studiecirklar och folkhögskolor. Stundom var dock även på denna tid folkbildningsverksamhet utbyttbar mot andra samsättningsformer men man hävdade sig bra i konkurrensen. Här kan vi peka på ett uttalande av Arne S. Lundberg i boken: "I byarna fanns på den tiden inte mycket att ägna fritiden åt. Här och där i de större byarna en biografföre-

ställning eller en dans. Det fanns inte motorcyklar och bilar för färder till de större samhällena. TV tog inga kvällar i anspråk. Då en förening av något slag bildades var det lätt att värva medlemmar även bland sådana som var likgiltiga för föreningens syfte."

Mot det sagda kan vi för nutidens ta ett citat av etnologen Karl-Olov Arnstberg som i musealt sammanhang i tidskriften *Samdok* 41, december 1987 uttalar: "Jag har tänkt mig att den moderna människan under 1900-talets första hälft är kunskapsfixerad, men att detta kunskapsbehov i vår tid håller på att vika för ett lustbehov. Kunskaper var roligt tidigare, men är det inte längre. Nu föredrar folk att bli underhållna ...". Än i dag sägs många vackra ord om honnörsordet *folkbildning* men det är inte ofta man i skrift kritiskt granskar utvecklingen och begreppets eventuella betydelseförskjutning — vid ett antal konferenser undertecknad deltagit i har man lyckligtvis inte varit lika obenägen att diskutera detta som borde vara självklart att undersöka vid framtida folkbildningshistorisk forskning.

Inte heller i föreliggande jubileumsskrift diskuteras förändringar som mentalitetsförändringar, utan som en röd tråd löper organisationsförändringar, vilket är naturligt då boken är upplagd ur ett organisationsperspektiv", där utred-

ningar, förordningar, protokoll och en del korrespondens används för att skildra idéer, beslut och verksamhet, förutom ett drygt 20-tal sidor med folkbildares personliga minnen.

I boken återkommer man ofta till 1970-talet som en period av stora förändringar för länsbildningsförbunden i Sverige då Folkbildningsförbundet ställde krav på normalstadgar och då det fastslogs att man skulle handha frågor kring samordning, förmedling och information medan man i princip inte skulle bedriva egen kulturverksamhet. Allt detta accepterades tydligen utan friktioner på de flesta håll men i varje fall på Gotland, där undertecknad innehade tjänsten som länsbildningskonsulent 1977-86, reagerade man kraftigt och har än idag inte anslutit sig till ovan nämnda modell.

I avsnittet "Folkbildare minns" säger Arne S. Lundberg: "Folkbildningens historia i Jämtlands län vore ett bra ämne för en doktorsavhandling, om doktoranden hade förmåga att visa sambanden med förändringar i samhället." Jag instämmer som etnolog gärna i detta ifall man företog ett närstudium av de olika folkbildningsyttringarna med en kvalitativ inriktning, i första hand baserat på mjukdata, detta i motsats till det organisatoriska elitperspektiv som hittills i alltför hög grad dominerat folkbildningsforskningen. I stället bör man behandla utvecklingen som en mentalitetsförändring studerad på individnivå, där individen naturligtvis är bärare av

gruppbundna mönster — att utgå från organisationsnivån ger inte förklaring till folkbildningens faktiska utveckling och förändring, eftersom det finns en "klyfta" mellan de bägge nivåerna, vilket redan tidigare forskning visat.

Som pekats på i citatet måste alltid relationerna till den yttre kulturmiljön och samhället i stort få en framträdande roll vid en samlad framställning. Det är vidare gruppbundna mönster, sammanhang, kulturprodukter, handlingar och beteenden som gör folkbildningen i alla dess delar till ett viktigt etnologiskt studiefält. Utgångspunkten bör vara nutiden där folkbildningens idéer kan ses i relation till konkreta folkbildningsyttringar genom deltagande observation och uppteckningar utgående från deltagare. Ett historiskt perspektiv är viktigt då det finns mycket av "sega strukturer" inom folkbildningsarbetet. Frågeställningar kring dynamik och konstans blir därvid centrala. Att i ett närperspektiv studera folkbildningens organisation och former är vidare ett viktigt komplement. Man kan ständigt växla mellan makro- och mikronivå för att belysa olika frågeställningar.

Jag har här velat peka på de möjligheter man har att, utifrån teorier och metoder från dagens etnologiska forskning av världsbild, mentalitet och handlande, utforska ämnet ur ett "deltagarperspektiv" där även ett antal levnadsödesbeskrivningar kan ingå.

Avslutningsvis diskuterar Kjell Wåglin *framtiden*. Kunskap och forskning måste naturligtvis både

nu och i framtiden effektivt föras ut och bli en del av allmänbildningen och även lustbehovet måste tas med i bilden — men är det självklart att det kommer att ske genom den folkbildningsorganisatoriska uppbyggnad som vi har idag? Hur är det redan nu med samverkan på organisationsnivå? M. Gulyas skriver 1982 i boken Kultur till vardags (utg. av DIK-förbundet) om en fiktiv kulturchefs vardag i den lilla kommunen N. Mötet med studieförbunden framställs som långt ifrån oproblemiskt: "De på studieförbunden och vi på kulturförvaltningen är gåtfulla för varandra. Var och en på sitt håll hävdar bara sin egen fullkomlighet. Det finns en osynlig ridå mellan oss." För övrigt, fram-

ställs det, gäller samtalen mest den begränsade ekonomin. Efter denna läsning kan man fråga: "Är det så här och är lösningen starka länsbildningsförbund i framtiden?"

Kunskap Bildning är en bok som väcker många tankar om folkbildningsarbetet i stort, om samhällsförändringar, om folkbildningshistorisk forskning och den ger också många läsare på länsnivå en igenkännande hägkomst av alla de personer som verkat inom en sektor som nästan alla vuxna kommit i kontakt med. Slutligen kan nämnas att boken är illustrerad med 30-talet bilder.

Kurt Genrup

Medarbetare i detta nummer

Håkan Attius är född östgöte 1944 och arbetar som högskolelektor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet. Han forskar för närvarande om 1600-talets likpredikningar, särskilt personalierna.

Elsi Ekstedt, född 1931, chef för regionala enheten vid Länsbiblioteket i Umeå.

Kurt Genrup, Umeå, född 1944 i Kalmar, är forskare och lärare i etnologi vid Umeå universitet. En av hans forskningsspecialiteter är folkbildningshistoria.

Gunnel Hedman, född 1946 i Umeå. Arbetar som bibliotekarie på Stadsbiblioteket i Umeå med särskilt ansvar för litteratur om Västerbotten.

Karin Nordberg, född 1940 i Sundsvall. Journalist vid Riksradiön i Umeå, där hon sedan 1981 producerat Radio Ellen.

Lars Nyström, undervisningsråd i Helsingfors, där han är född 1932. Har ägnat sig åt studier i säljaktens och sälfångstens terminologi i finlandssvenska dialekter och skrivit flera uppsatser i ämnet.

Ing-Britt Olofsson, Vännäs, född 1944 i Bureå församling. Arbetar som bibliotekschef och kulturchef i Vännäs kommun.

Mats Rolén, Uppsala, är född 1948 i Nyhems socken i Jämtland. Är kanslichef vid Riksförbundet för Hembygdsvård. Docent i historia, disputerade 1979 på en avhandling med titeln Skogsbygd i omvandling.

Karin Snellman, Umeå, född 1934 i Falun. Forskningsbibliotekarie vid Forskningsarkivet, Umeå universitet. Ansvarig för handskriftsavdelningen.

